

The Greek Review of Social Research

Vol 147 (2016)

147 B'

The exploration of migration flows in Greece, Spain, Portugal and Italy during the economic crisis

Στεφανία Καλογεράκη

doi: [10.12681/grsr.13792](https://doi.org/10.12681/grsr.13792)

Copyright © 2017, Στεφανία Καλογεράκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καλογεράκη Σ. (2017). The exploration of migration flows in Greece, Spain, Portugal and Italy during the economic crisis. *The Greek Review of Social Research*, 147, 103–141. <https://doi.org/10.12681/grsr.13792>

**Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ,
ΙΣΠΑΝΙΑ, ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση έχει πολλαπλές επιπτώσεις που –μεταξύ άλλων– περιλαμβάνουν μεταβολές στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές. Η παρούσα μελέτη βάσει δευτερογενούς ανάλυσης δεδομένων διερευνά τις μεταναστευτικές εισροές και εκροές σε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν πληγεί ιδιαίτερα συμπεριλαμβάνοντας την Ελλάδα, την Ισπανία την Πορτογαλία και την Ιταλία. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την εμπειρία προηγούμενων υφέσεων αποτυπώνοντας συναφείς τάσεις. Ωστόσο, εντοπίζονται και σημαντικές διαφοροποιήσεις που υποδεικνύουν ότι οι διεθνείς μετακινήσεις συνδιαμορφώνονται υπό την επίδραση παραγόντων που δεν σχετίζονται με την οικονομική κρίση per se αλλά αντανακλούν τις ιδιαιτερότητες και μεταναστευτικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε χώρας καθώς και ευρύτερα γεγονότα που λειτουργούν ανεξάρτητα από τις οικονομικές συνθήκες.

Λέξεις κλειδιά: διεθνής μετανάστευση, οικονομική κρίση, Νότια Ευρώπη, ανεργία

---

* Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης
s.kalogeraki@gmail.com

Stefania Kalogeraki*

**THE EXPLORATION OF MIGRATION FLOWS IN GREECE, SPAIN,
PORTUGAL AND ITALY DURING THE ECONOMIC CRISIS**

ABSTRACT

The recent global financial and economic crisis has multiple impacts which, between others, include changes in international migration flows. The present study using secondary data analysis explores migration inflows and outflows across EU member-states most severely affected, including Greece, Spain, Portugal and Italy. The findings verify the experience of previous recessions indicating similar trends. However, important differences are detected indicating that international flows are formed from additional factors which are not associated with the economic crisis per se but reflect the peculiarities and migration characteristics of each country as well as broader events that operate independently of the economic conditions.

Keywords: international migration, economic crisis, Southern Europe, unemployment

* Assistant Professor, Department of Sociology, University of Crete

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση έχει πολλαπλές επιπτώσεις που μεταξύ άλλων αντανakλώνται σε μεταβολές στις διεθνείς μεταναστευτικές μετακινήσεις (Koser, 2010, σελ.13 · Koehler et al., 2010, σελ.3 · OECD, 2013, σελ.3). Η εμπειρία προηγούμενων υφέσεων (όπως, για παράδειγμα, η Μεγάλη Ύφεση στη δεκαετία του 1930, η «Πετρελαϊκή Κρίση» του 1973/4, η κρίση στη Λατινική Αμερική μεταξύ 1998-2002) υποδεικνύει ότι ανάμεσα στις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις συμπεριλαμβάνονται -μεταξύ άλλων¹- μεταβολές στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές από και προς τις χώρες που πλήττονται από έντονες υφεσιακές συνθήκες (Castles, 2009, σελ.2 · Koser, 2009, σελ.7- 8).

Ωστόσο, ερευνητές επισημαίνουν ότι η διερεύνηση των επιδράσεων οικονομικών κρίσεων στη μετανάστευση συνιστά ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο εγχείρημα λόγω της πολλαπλότητας και αλληλεπίδρασης των παραγόντων στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών εισροών και εκροών που δύναται να μην συνδέονται με αμιγώς υφεσιακές συνθήκες (Kelegama, 2011, σελ.7 · Castles, 2012, σελ.73 · Herm and Poulain, 2012, σελ. 148 · Strangio and De Rose, 2015, σελ. 208).

Για παράδειγμα, ο Castles (ό.π., σελ.73) αναφέρει ότι η συρρίκνωση της διεθνούς μετανάστευσης κατά την περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης του 1930, εν μέρει διαμορφώθηκε λόγω των περιοριστικών μεταναστευτικών πολιτικών που

---

¹ Σύμφωνα με τον Castles (2009, σελ. 2), οι βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις υφέσεων στη διεθνή μετανάστευση διακρίνονται στη συρρίκνωση των μεταναστευτικών εισροών σε ανεπτυγμένες χώρες που πλήττονται από κρίση, στην αύξηση εκροών μεταναστών από αυτές καθώς και στη διαμόρφωση κυβερνητικών πολιτικών που παρέχουν κίνητρα σε άνεργους μετανάστες να εγκαταλείψουν τη χώρα υποδοχής. Συνάμα, στις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις συγκαταλέγονται η ελάττωση μετακινήσεων μεταναστών με μη-νόμιμα έγγραφα, μειώσεις στα εμβάσματα των μεταναστών στις χώρες προέλευσης τους καθώς και η ενίσχυση των ξενοφοβικών τάσεων των γηγενών της χώρας υποδοχής των μεταναστών.

εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.² Παρόμοια, ο Koser (ό.π., σελ. 28) κατά τη μελέτη των επιπτώσεων προηγούμενων χρηματοπιστωτικών και οικονομικών κρίσεων στη διεθνή μετανάστευση, συμπεραίνει ότι οι μεταναστευτικές ροές καθορίζονται από παράγοντες όπως η δομή της αγοράς εργασίας, ο βαθμός εξάρτησης των εργαζόμενων μεταναστών, αλλά και πολιτικά και θεσμικά ζητήματα.

Οι Beets και Willekens (2009, σελ. 3) διερευνώντας τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης υποστηρίζουν ότι η πολλαπλότητα των παραγόντων που διαμορφώνουν τη μετανάστευση -έτσι όπως αντανακλώνται σε διαφορετικές μικρο-, μεσο- και μακρο- θεωρητικές προσεγγίσεις- υποδεικνύουν διαφορετικούς μηχανισμούς,³ που δύναται να περιορίσουν τον αντίκτυπο των υφέσεων στη διαμόρφωση των διεθνών μετακινήσεων.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι βάσει δευτερογενούς ανάλυσης δεδομένων να διερευνήσει τις διεθνείς μεταναστευτικές ροές σε νοτιο-ευρωπαϊκά κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), τα οποία στο πλαίσιο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης έχουν πληγεί ιδιαίτερα, συμπεριλαμβάνοντας την Ελλάδα, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιταλία. Πιο συγκεκριμένα, διερευνώνται οι μεταβολές στις εισροές και εκροές υπηκόων και αλλοδαπών στις υπό μελέτη χώρες και το κατά πόσο οι μεταβολές αυτές δύναται να ερμηνευθούν υπό το κάτοπτρο των δυσμενών οικονομικών συνθηκών ή επιπρόσθετων παραγόντων που δεν συνδέονται με την οικονομική κρίση *per se*. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η επιλογή των συγκεκριμένων νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών δεν σχετίζεται μόνο με τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες της πρόσφατης κρίσης, αλλά και λόγω των κοινών μεταναστευτικών τους διαδρομών, που όπως θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα

---

² Όπως στις ΗΠΑ όπου στις αρχές της δεκαετίας του 1920 θεσπίστηκε το σύστημα των ποσοτώσεων το οποίο απέβλεπε στον ποσοτικό και ποιοτικό έλεγχο των εισερχόμενων μεταναστών.

³ Όπως είναι για παράδειγμα το κοινωνικό κεφάλαιο και η κοινωνική ασφάλιση.

παρακάτω, αντιπροσωπεύουν το λεγόμενο «νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο της μετανάστευσης» (King, 2000, σελ. 12).

Για τους σκοπούς της μελέτης, αρχικά παρουσιάζονται οι μεθοδολογικοί περιορισμοί και θεωρητικές προκλήσεις έτσι όπως αποτυπώνονται σε μια συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων θεωρητικών προσεγγίσεων αντανakλώντας την πολλαπλότητα και αλληλεπίδραση των παραγόντων που διαμορφώνουν τις διεθνείς μετακινήσεις ευρύτερα και ειδικότερα σε περιόδους κρίσεων. Έπειτα παρουσιάζονται τα βασικότερα μεταναστευτικά χαρακτηριστικά των υπό μελέτη χωρών και συνοπτικά αναλύονται οι σημαντικότερες οικονομικές συνθήκες, οι οποίες δύναται να λειτουργήσουν ως παράγοντες απόθησης τόσο για τους αλλοδαπούς όσο και το γηγενή πληθυσμό από και προς την Ελλάδα, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιταλία. Τέλος, αναλύονται οι μεταναστευτικές εισροές και εκροές στους συνολικούς πληθυσμούς, σε υπηκόους και αλλοδαπούς των υπό μελέτη χωρών μεταξύ της αρχικής περιόδου της κρίσης (2008) και κατά τη διάρκεια αυτής (2013).

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΕΩΝ

Η εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων υφέσεων στη διαμόρφωση της διεθνούς μετανάστευσης συνιστά ένα ιδιαίτερα δύσκολο και πολύπλοκο εγχείρημα (Castles, ό.π., σελ. 73 · Herm and Poulain, ό.π., σελ. 148 · Strangio and De Rose, ό.π., σελ. 208). Οι βασικότεροι λόγοι αφορούν τόσο μεθοδολογικά όσο και θεωρητικά ζητήματα. Στα πρώτα συγκαταλέγονται περιορισμοί που σχετίζονται με ελλιπή και μη-ενημερωμένα δεδομένα για μια πλήρη και έγκυρη αποτύπωση των

μεταναστευτικών ροών (Koehler et al., ό.π., σελ. 12). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Skeldon (2010, σελ. 5)

«Ίσως η μεγαλύτερη δυσκολία στην αξιολόγηση του αντίκτυπου της κρίσης στη μετανάστευση είναι η έλλειψη αξιόπιστων και έγκαιρων δεδομένων. Γενικά τα δεδομένα για τη μετανάστευση τείνουν να είναι προβληματικά, αυτό γίνεται εντονότερο στην περίπτωση ενός τόσο πρόσφατου γεγονότος, όπως είναι η κρίση».

Παρόμοια, οι Herm και Roulain (ό.π., σελ. 149) υπογραμμίζουν ότι το βασικό πρόβλημα έγκειται στο ότι ενώ η μετανάστευση σε σχέση με άλλα δημογραφικά συμβάντα επηρεάζεται περισσότερο από βραχυπρόθεσμους οικονομικούς παράγοντες, δεν υπάρχει μια έγκαιρη ενημέρωση δεδομένων για τη διερεύνηση των μεταβολών στις μεταναστευτικές ροές σε περιόδους υφέσεων.

Σε θεωρητικό επίπεδο, η δυσκολία του εν λόγω εγχειρήματος πηγάζει από την πολλαπλότητα και αλληλεπίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων διαμόρφωσης της μετανάστευσης, έτσι όπως ενσωματώνονται σε οικονομικές και κοινωνικές θεωρητικές προσεγγίσεις και αντανακλώνται σε ποικίλες έννοιες, υποθέσεις, πλαίσια και επίπεδα ανάλυσης (σε μικρο- μεσο- και μακρο-επίπεδο)⁴ (Massey et al., 1993, σελ. 463 • Arango, 2000, σελ.294-295 • Beets and Willekens, ό.π., σελ.3 • Tilly, 2011, σελ.678).

Μία από τις κυρίαρχες μακρο-θεωρητικές προσεγγίσεις σήμερα αφορά στη νεοκλασική οικονομική προσέγγιση η οποία υποστηρίζει ότι η διεθνής μετανάστευση καθορίζεται από γεωγραφικές διαφορές στην προσφορά και ζήτηση εργασίας καθώς και σε διαφοροποιήσεις στην εκμίσθωση εργασίας μεταξύ φτωχών και οικονομικά εύρωστων χωρών (Lewis, 1954 • Harris and Todaro, 1970 σελ. 126-128). Συναφή με

---

⁴ Στο μικρο-επίπεδο οι θεωρίες της μετανάστευσης εστιάζουν σε ατομικούς παράγοντες που διαμορφώνουν την απόφαση για μετανάστευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις μέσου-επιπέδου διερευνούν τη μετανάστευση από μια εθνική και τοπική οπτική, τέτοιου είδους προσεγγίσεις δύναται να εστιάζουν στην επίδραση της δομής της κοινωνίας και των νοικοκυριών στη μετανάστευση, ενώ σε θεωρητικές προσεγγίσεις μακρο-επιπέδου υιοθετούνται ερμηνείες σε διεθνές και παγκόσμιο πλαίσιο (όπως για παράδειγμα, οι εργασιακές τάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο).

τη νεοκλασική προσέγγιση είναι η θεωρία των ελκτικών και απωθητικών παραγόντων, η οποία δίνει έμφαση σε οικονομικά ζητήματα συνυπολογίζοντας ωστόσο την επίδραση επιπρόσθετων παραγόντων, όπως θεσμικούς και πολιτικούς που είτε λειτουργούν ελκτικά είτε απωθητικά από και προς τις χώρες υποδοχής (Lee, 1968).

Στις μακρο-οικονομικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης συγκαταλέγονται η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος και της διπλής αγοράς εργασίας. Η πρώτη αναφέρει ότι οι μεταναστευτικές μετακινήσεις είναι αποτέλεσμα των διαρθρωτικών μεταβολών στο πλαίσιο του διεθνούς καπιταλισμού, θεωρώντας τη μετανάστευση συνάρτηση της παγκοσμιοποίησης, της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης των οικονομιών και της ανάδυσης νέων μορφών παραγωγής (Portes and Walton, 1981• Sassen,1988). Σε συνάφεια με τη θεωρία του παγκόσμιου συστήματος, η θεωρία της διπλής αγοράς εργασίας (Piore, 1979) ερμηνεύει τη διεθνή μετανάστευση βάσει των διαρθρωτικών αλλαγών στην παγκόσμια οικονομία, ωστόσο δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη ζήτηση από ότι στην προσφορά της αγοράς εργασίας⁵.

Ίσως η σημαντικότερη θεωρητική προσέγγιση μεσου-επίπεδου είναι η θεωρία δικτύου ή κοινωνικού κεφαλαίου βάσει της οποίας τα κοινωνικά δίκτυα και κεφάλαιο των νοικοκυριών, της γειτονιάς αλλά και της ευρύτερης κοινότητας επιτελούν καθοριστικό ρόλο στην απόφαση των μεταναστών να μετακινηθούν σε συγκεκριμένους προορισμούς (Faist, 2000). Στις θεωρίες μέσου-επιπέδου συμπεριλαμβάνεται και η νέα οικονομική θεωρία της μετανάστευσης η οποία υπογραμμίζει ότι η απόφαση για μετανάστευση συνιστά στρατηγική επιβίωσης της οικογενειακής μονάδας ή νοικοκυριού να αντεπεξέλθει σε διαφορετικούς κινδύνους

---

⁵ Η εν λόγω προσέγγιση υποστηρίζει ότι η δυαδικότητα της οικονομικής οργάνωσης των ανεπτυγμένων χωρών (σε υψηλά ειδικευμένο και χαμηλά ειδικευμένο ή ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό) συντελεί στη ζήτηση θέσεων εργασίας χαμηλής ειδίκευσης και μειωμένων απολαβών τις οποίες αρνείται να αναλάβει ο γηγενής πληθυσμός.

συνθηκών διαβίωσης και εργασίας (π.χ. στον κίνδυνο απώλειας εργασίας, εισοδήματος κ.λπ.) (Stark and Bloom, 1985 · Stark, 1991).

Σε μικρο-επίπεδο, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτελεί την εξέλιξη της νεοκλασικής οικονομικής προσέγγισης υποστηρίζοντας ότι τα άτομα λειτουργούν βάσει ορθολογιστικών κριτηρίων και η μετανάστευση λαμβάνει χώρα όταν το όφελος (συνήθως οικονομικό) υπερβαίνει το κόστος της μετακίνησης τους (Sjaadstad, 1962).⁶

Η συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων οικονομικών και κοινωνικών προσεγγίσεων της μετανάστευσης, έτσι όπως αναπτύσσονται σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, αντανακλούν την πολλαπλότητα των μηχανισμών και παραγόντων που διαμορφώνουν τις μεταναστευτικές ροές ευρύτερα και ειδικότερα σε περιόδους υφέσεων και δύναται να λειτουργούν ανεξάρτητα από τις εκάστοτε οικονομικές συνθήκες.

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, οι Beets και Willekens (ό.π., σελ. 3) φέρνουν ως παράδειγμα την Ισπανία, όπου κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ανεργίας των νέων, για πολλούς από αυτούς δεν αποτέλεσε παράγοντα απόθησης, καθώς η οικογενειακή υποστήριξη απέτρεψε την μετακίνηση τους. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, κοινωνικές προσεγγίσεις μέσου-επιπέδου (όπως για παράδειγμα, η θεωρία δικτύου ή κοινωνικού κεφαλαίου) δύναται να υπερκεράσουν μακρο-οικονομικές ερμηνείες διαμόρφωσης της μετανάστευσης.

Παρόμοια, άλλοι ερευνητές έχουν αμφισβητήσει το κατά πόσο οι διεθνείς μεταναστευτικές μετακινήσεις σε περιόδους υφέσεων και συγκεκριμένα η απόφαση των μεταναστών να αναχωρήσουν από τη χώρα υποδοχής που πλήττεται από κρίση

---

⁶ Στην εν λόγω προσέγγιση δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε κοινωνικο-δημογραφικά ατομικά χαρακτηριστικά (όπως η ηλικία, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης, το επάγγελμα, οι προσωπικές προσδοκίες κ.λπ.) τα οποία δύναται να αποτελέσουν καθοριστικούς παράγοντες μετανάστευσης.

δύναται να ερμηνευτεί με αμιγώς οικονομικά κριτήρια (Castles and Vezzoli, ό.π., σελ. 74 • Castles, ό.π., σελ. 73). Όπως επισημαίνουν, οι μετανάστες είναι πρωτίστως όντα κοινωνικά τα οποία έχουν αναπτύξει δεσμούς και κοινωνικές σχέσεις στη χώρα υποδοχής, συνεπώς η απόφαση τους για μετανάστευση δύναται να καθοριστεί βάσει κοινωνικών κριτηρίων.

Ο Tilly (ό.π., σελ. 684) κατά τη διερεύνηση των επιπτώσεων της πρόσφατης κρίσης στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές υποστηρίζει ότι οι μακρο-οικονομικές θεωρητικές προσεγγίσεις μπορούν μόνο μερικώς να επιβεβαιωθούν καθώς επιπρόσθετοι παράγοντες, όπως το εκάστοτε ρυθμιστικό πολιτικό σύστημα, επιτελούν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της μετανάστευσης. Ακόμα και η μελέτη προηγούμενων οικονομικών κρίσεων υποδεικνύει ότι οι μεταβολές στις διεθνείς μετακινήσεις συνδιαμορφώθηκαν από επιπρόσθετους παράγοντες (όπως για παράδειγμα, θεσμικούς και πολιτικούς) και όχι αποκλειστικά από τις τότε υφιστάμενες συνθήκες (Castles, ό.π., σελ. 73, Koser, ό.π., σελ. 28).

Συνάμα, οι μεταναστευτικές ροές καθορίζονται υπό την επίδραση διαφορετικών αιτιών μετακίνησης, οι οποίες δύναται να μην συνδέονται με οικονομικούς παράγοντες αλλά να αφορούν ζητήματα, όπως για παράδειγμα, οικογενειακής επανένωσης ή αίτησης ασύλου. Σχετικά με το τελευταίο ο Zetter (2009, σελ. 1) υπογραμμίζει ότι οι πολιτικές συγκρούσεις και εμπόλεμες συρράξεις λειτουργούν ανεξάρτητα από τις διεθνείς οικονομικές συνθήκες, συνεπώς οι ροές προσφύγων και αιτούντων άσυλο δεν επηρεάζονται από την εκάστοτε ύφεση. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, σε χώρες υποδοχής όπου οι διεθνείς μετακινήσεις καθορίζονται κατά κύριο λόγο από προσφυγικά ρεύματα, η οικονομική ύφεση δύναται να έχει ένα μικρότερο αντίκτυπο στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών από ό,τι σε χώρες όπου η κύρια μορφή είναι η οικονομική μετανάστευση (Koehler et al., ό.π., σελ. 11). Ωστόσο, ακόμα και

στις περιπτώσεις οικονομικής μετανάστευσης, οι επιπτώσεις υφέσεων δύναται να διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας αλλά και τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά.⁷

3. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΥΠΟ ΜΕΛΕΤΗ ΧΩΡΩΝ

Ιστορικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιταλία χαρακτηρίζονται από παρόμοιες μεταναστευτικές διαδρομές (Arango et al., 2009, σελ. 6). Συγκεκριμένα, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και πριν το Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι νοτιο-ευρωπαϊκές αυτές χώρες συνέδραμαν στην ενδο-ευρωπαϊκή μετανάστευση αλλά και στην αποστολή μεταναστών προς τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσαν κυρίως χώρες εκροής μεταναστών προς τις αναδυόμενες οικονομίες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης. Ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σταδιακά αρχίζουν να μετατρέπονται από κατεξοχήν χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών με το φαινόμενο να εντείνεται στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990 και για τις υπόλοιπες χώρες στις αρχές της νέας χιλιετίας.⁸ Η μετάβαση αυτή θεωρήθηκε ως μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις στο ευρωπαϊκό πανόραμα της μετανάστευσης (Arango and Finotelli, 2009, σελ. 3) αντιπροσωπεύοντας το λεγόμενο «νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο της μετανάστευσης» (King, ό.π., σελ. 12).

---

⁷ Αν οι μετανάστες απασχολούνται κυρίως σε οικονομικούς κλάδους που είναι περισσότερο ευάλωτοι σε περιόδους ύφεσης (όπως, για παράδειγμα, ο κατασκευαστικός κλάδος), τα υψηλά ποσοστά ανεργίας μπορεί να αποτελέσουν παράγοντα απόθλησης των μεταναστών από και προς τη χώρα που πλήττεται από κρίση. Επίσης, μετανάστες νεότερης ηλικιακής ομάδας είναι περισσότερο εκτεθειμένοι σε υψηλά ποσοστά ανεργίας, καθώς σε περιόδους κρίσεων στον ευρύτερο πληθυσμό οι νεότερες ηλικιακές ομάδες πλήττονται περισσότερο από ότι οι μεγαλύτερες (Verick, 2009, σελ. 32).

⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μεταναστευτικές εισροές εμφανίζονται ιδιαίτερα έντονες στην Ισπανία, τάση η οποία αποτυπώνεται μέχρι και την έναρξη της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Επίσης, η Πορτογαλία αποτελεί εξαίρεση καθώς οι εισροές παρουσίασαν μείωση, ενώ οι εκροές εντάθηκαν κατά την αρχή της νέας χιλιετίας, ωστόσο η καθαρή μετανάστευση διατήρησε το θετικό της πρόσημο (Arango et al., ό.π., σελ. 60).

Αν και -όπως θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα παρακάτω- υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των τεσσάρων χωρών ως προς τα χαρακτηριστικά και τους παράγοντες προσέλκυσης –μεταξύ άλλων– η οικονομική τους ανάπτυξη,⁹ αποτέλεσε έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες διαμόρφωσης τους ως πόλους έλξης μεταναστών (King, ό.π., σελ. 9 • Triandafyllidou, 2013, σελ. 54). Η αναδιάρθρωση συγκεκριμένων οικονομικών κλάδων τους (π.χ. η επέκταση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα του τουρισμού), ο ανοικτός χαρακτήρας (π.χ. κλάδοι, όπως ο τουρισμός, το εμπόριο, η ναυτιλία διευκολύνουν την είσοδο εργαζομένων από όλες τις περιοχές του κόσμου) και η εποχικότητα άλλων (η εντατική γεωργία, η αλιεία, ο τουρισμός, οι κατασκευές κ.λπ.) αλλά και το εύρος της άτυπης οικονομίας και οι ευέλικτες εργασιακές συνθήκες δημιούργησαν νέες ανάγκες –κυρίως για χαμηλής ειδίκευσης– εργατικό δυναμικό,¹⁰ επιτελώντας καθοριστικό παράγοντα προσέλκυσης μεταναστών (King, ό.π., σελ. 8-11). Επιπρόσθετα, η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, οι γιουγκοσλαβικές κρίσεις αλλά και η γενικότερη αστάθεια στα Βαλκάνια κατά τη δεκαετία του 1990 αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες απόθησης για πληθυσμούς που μετακινήθηκαν κυρίως προς στις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες.

Σύμφωνα με τους Arango et al. (ό.π., σελ. 60) τα δημογραφικά προφίλ των μεταναστών στις υπό μελέτη χώρες παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι από αυτούς ανήκουν σε νεότερες ηλικιακές ομάδες, μεταναστεύουν κυρίως για οικονομικούς λόγους αλλά και για λόγους οικογενειακής επανένωσης και συνήθως κατέχουν χαμηλόμισθες και χαμηλής-ειδίκευσης εργασιακές θέσεις σε τομείς όπως είναι οι κατασκευές, η μεταποίηση (κυρίως στην

---

⁹ Κυρίως λόγω της ένταξής τους στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

¹⁰ Οι ανάγκες αυτές δεν καλύφθηκαν από τον γηγενή πληθυσμό λόγω της βελτίωσης του εκπαιδευτικού επιπέδου και διαβίωσης τους, που συντέλεσαν στην απόρριψη χαμηλού κύρους και χαμηλά αμειβόμενων θέσεων απασχόλησης.

Ιταλία), οι τουριστικές επιχειρήσεις (π.χ. ξενοδοχεία, εστιατόρια) και η γεωργία (εξαιρέση αποτελεί η Πορτογαλία).

Παρά τις ομοιότητες στις μεταναστευτικές ροές και χαρακτηριστικά στις υπό μελέτη χώρες εντοπίζονται και σημαντικές διαφοροποιήσεις λόγω των διαφορετικών ιστορικών τους διαδρομών, γεωγραφικής τους θέσης, καθώς και συγκεκριμένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών που αφορούν αποικιακούς δεσμούς με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές.

Βασικό χαρακτηριστικό του ισπανικού μοντέλου μετανάστευσης είναι η μεγάλη εισροή μεταναστών –κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1990– από πρώην ισπανικές αποικίες στη Λατινική Αμερική (Arango et al., ό.π., σελ. 19). Το 2012 ο αριθμός των ατόμων με ξένη υπηκοότητα ήταν 5.4 εκατομμύρια, εκ των οποίων οι μισοί είναι υπήκοοι τρίτων χωρών από την Λατινική Αμερική (κυρίως από το Εκουαδόρ και την Κολομβία) αλλά και την Αφρική (κυρίως από το Μαρόκο), ενώ οι υπόλοιποι προέρχονται από κράτη-μέλη της ΕΕ (κυρίως από τη Ρουμανία) (OECD, ό.π., σελ. 296 · González-Gago and Segales Kirzner, 2013, σελ. 4). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ως προς τα ηλικιακά χαρακτηριστικά των μεταναστών τόσο στην Ισπανία όσο και στην Πορτογαλία εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, καθώς το ποσοστό ηλικιωμένων αλλοδαπών είναι υψηλότερο λόγω της μετανάστευσης συνταξιούχων από τις οικονομικά εύρωστες χώρες της ΕΕ προς τους συγκεκριμένους προορισμούς (Arango et al., ό.π., σελ. 17).

Στο πλαίσιο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, και κυρίως μετά το 2010 αποτυπώνεται μείωση των μεταναστευτικών εισροών και αύξηση των εκροών κυρίως υπηκόων της Λατινικής Αμερικής, οι οποίοι είτε επιστρέφουν στις χώρες προέλευσης τους είτε κατευθύνονται σε περισσότερο ευημερείς χώρες της Ευρώπης αλλά κυρίως

της Αμερικής (Recaño, Roig and de Miguel, 2015, σελ. 181). Όπως επισημαίνουν οι Recaño, Roig και de Miguel (στο ίδιο, σελ. 182) το 2012 για πρώτη φορά κατά τις τελευταίες δεκαετίες καταγράφεται καθαρή αρνητική μετανάστευση Λατινοαμερικανών υπηκόων στην Ισπανία.

Παρόμοια με την Ισπανία, στην Πορτογαλία, κατά την δεκαετία του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι μεταναστευτικές εισροές ήταν άμεσα συνυφασμένες με τους ιστορικούς, γλωσσικούς, πολιτισμικούς και αποικιακούς δεσμούς της χώρας με μετανάστες που προέρχονταν κυρίως από πορτογαλλόφωνες αφρικανικές χώρες και τη Βραζιλία (Peixoto and Sabino, 2009, σελ. 6-7 · Arango et al., ό.π., σελ. 19). Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 παρατηρείται μια ραγδαία αύξηση μεταναστευτικών εισροών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ενώ συνεχίζονται οι εισροές από την Βραζιλία (Peixoto and Sabino, ό.π., σελ. 8). Το 2011 ο αριθμός των αλλοδαπών έφτασε τις 439.000, εκ των οποίων το 25% προέρχεται από τη Βραζιλία, το 11% από την Ουκρανία και το 10% από το Πράσινο Ακρωτήριο (OECD, ό.π., σελ. 286). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια και κυρίως μετά την έναρξη της πρόσφατης οικονομικής κρίσης μελέτες επισημαίνουν τις αυξανόμενες εκροές τόσο Βραζιλιάνων όσο και πολιτών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (κυρίως από την Ουκρανία), οι οποίοι είχαν εισέλθει στην χώρα και ενταχθεί στο εργατικό της δυναμικό κατά τη δεκαετία του 1990 (Justino, 2016, σελ. 3-4).

Στην Ιταλία οι βασικοί παράγοντες διαμόρφωσης του μεταναστευτικού της μοντέλου εμπίπτουν κατά κύριο λόγο στους ευρύτερους παράγοντες του «νοτιο-ευρωπαϊκού μοντέλου της μετανάστευσης» αλλά και στη γεωγραφική της θέση και εύκολα προσπελάσιμα σύνορα της. Τόσο η οικονομική ανάπτυξη της χώρας, κυρίως λόγω της ένταξης της στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), όσο και η κοινωνικο-οικονομική και πολιτική αστάθεια στα Βαλκάνια κατά τη δεκαετία του

1990 συντέλεσαν στη ραγδαία αύξηση μεταναστευτικών εισροών στη χώρα (Del Boca and Venturini, 2005, σελ. 321-322). Συνάμα, οι γεωγραφικές της ιδιαιτερότητες συνέδραμαν στην ανεξέλεγκτη μετανάστευση ατόμων από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, η οποία κορυφώθηκε με το κύμα Αλβανών προσφύγων που κατέφτασαν στις Ιταλικές ακτές στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Arango et al., ό.π., σελ. 19).

Το 2012 οι αλλοδαποί ήταν 4.39 εκατομμύρια και αντιστοιχούσαν στο 7.4% του συνολικού ιταλικού πληθυσμού. Οι περισσότεροι από αυτούς προέρχονται από τη Ρουμανία, ενώ συμπεριλαμβάνονται και υπήκοοι τρίτων χωρών κυρίως από την Αλβανία και το Μαρόκο (OECD, 2014, σελ. 266). Ωστόσο, πρόσφατα δεδομένα υπογραμμίζουν τις αυξητικές τάσεις μεταναστών από την Νότια και Ανατολική Ασία (στο ίδιο, σελ. 266). Κάποιες μελέτες επισημαίνουν ότι στο πλαίσιο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης δεν αποτυπώνονται έντονες μεταβολές στις μεταναστευτικές μετακινήσεις στην Ιταλία (Pastore and Claudia, 2012, σελ. 111), ενώ άλλες υποστηρίζουν ότι αν και δεν εντοπίζονται μεταβολές στις εκροές Ιταλών υπηκόων η κρίση φαίνεται να έχει προκαλέσει μικρή αύξηση στις εκροές πολιτών τρίτων χωρών και μείωση των μεταναστευτικών εισροών (Ciccarone, 2013, σελ. 6).

Η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις από τις υπόλοιπες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες. Πρώτα από όλα είναι η μοναδική χώρα στην ΕΕ στην οποία ο μεταναστευτικός της πληθυσμός σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50% προέρχεται από μία και μόνο χώρα, την Αλβανία (Ζωγραφάκης και Κασίμης, 2014, σελ. 383). Σύμφωνα με τα δεδομένα της Απογραφής του 2011, καταγράφηκαν 912.000 άτομα ξένης υπηκοότητας, εκ των οποίων 713.000 είναι υπήκοοι τρίτων χωρών και 199.000 υπήκοοι κρατών-μελών της Ε.Ε, αντιπροσωπεύοντας αντίστοιχα το 6.6% και 1.8% του συνολικού πληθυσμού. Περισσότεροι από τους μισούς είναι άτομα αλβανικής

υπηκοότητας (480.000), ενώ οι υπόλοιποι προέρχονται κυρίως από γειτονικές χώρες όπως η Βουλγαρία (75.000) και η Ρουμανία (46000) (OECD, 2014, σελ. 258). Αξίζει να επισημανθεί ότι διαφορετικές μελέτες επισημαίνουν ότι κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης αποτυπώνεται ένας αυξανόμενος αριθμός μεταναστών αλβανικής υπηκοότητας που επιστρέφει στην χώρα προέλευσης του (Baldwin-Edwards, 2014, σελ. 2 • Triantafyllidou et al., 2014, σελ. 32).

Παράλληλα, ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής μετανάστευσης αφορά στο ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μεταναστών με μη-νόμιμα έγγραφα, αιτούντων άσυλο και προσφύγων (OECD, 2014, 258) όπου σύμφωνα με τους Arango et al. (ό.π., σελ. 20-21) συνιστά κομβικό σημείο διαφοροποίησης της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες. Η Ελλάδα λόγω της γεωγραφικής της θέσης αποτελεί κύρια πύλη εισόδου στην ΕΕ τόσο για μετανάστες όσο και για πρόσφυγες, πολλοί από τους οποίους διασχίζουν τα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα από τον ποταμό Έβρο και τα θαλάσσια σύνορα (στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα). Αν και είναι ιδιαίτερα δύσκολο να υπολογιστεί το ακριβές μέγεθος των μεταναστών με μη-νόμιμα έγγραφα, σύμφωνα με τον Baldwin-Edwards (ό.π., σελ. 6), εκτιμάται ότι αυτό είναι κατά πολύ υψηλότερο στην Ελλάδα από ό,τι στην Ισπανία και την Ιταλία.

Η συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων μεταναστευτικών χαρακτηριστικών των υπό μελέτη χωρών αντανακλά τους ποικίλους παράγοντες και ιδιαιτερότητες που δύναται είτε να αλληλεπιδρούν με τις εκάστοτε οικονομικές συνθήκες είτε να λειτουργούν ανεξάρτητα από αυτές στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών.

4. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΩΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΠΩΘΗΣΗΣ

Στο πλαίσιο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, οι υπό μελέτη χώρες και κυρίως η Ελλάδα συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ που έχουν πληγεί περισσότερο (Lin et al., 2013, σελ. 6 · Matsaganis and Leventi, 2014, σελ. 408). Συγκεκριμένα, μεταξύ 2008 και 2013 αποτυπώνονται έντονες διαφορές στο κατά κεφαλήν ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ),¹¹ με την μεγαλύτερη πτώση να εμφανίζεται στην Ελλάδα (-20) και την Ισπανία (-11) και σε μικρότερο βαθμό στην Ιταλία (-7) και την Πορτογαλία (-2). Κατά την ίδια χρονική περίοδο, το δημόσιο χρέος (ως ποσοστό του ΑΕΠ),¹² των υπό μελέτη χωρών αυξάνεται, ενώ στην Ελλάδα από 109.4% το 2008 διαμορφώνεται σε 177.0% το 2013, καταγράφοντας το υψηλότερο δημόσιο χρέος στην Ευρωζώνη. Στην Ισπανία το δημόσιο χρέος διπλασιάζεται (από 39.4% σε 93.7%), στην Πορτογαλία από 71.7% το 2008 φτάνει σε 129.0% το 2013, ενώ μικρότερη αύξηση αποτυπώνεται στην Ιταλία (από 102.3% σε 128.8%).

Οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης αντανακλώνται –μεταξύ άλλων– στη ραγδαία αύξηση της φτώχειας και στα ιστορικά υψηλά επίπεδα ανεργίας στις υπό μελέτη χώρες και κυρίως στην Ελλάδα και την Ισπανία (Gutiérrez, 2014, σελ. 371 · Matsaganis and Leventi, ό.π., σελ. 408). Οι δυσμενείς εργασιακές συνθήκες, πλήττουν σε μεγαλύτερο βαθμό –και σε συμφωνία με την εμπειρία προηγούμενων

---

¹¹Οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων της Eurostat, GDP per capita in PPS (Code: tec00114). Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1>. (Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 25/1/2016. Τελευταία πρόσβαση 30/1/2016)

¹²Πηγή: Eurostat, General government gross debt - Annual data (Code: teina225). Διαθέσιμο στο: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=teina225> (Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 17/12/2015. Τελευταία πρόσβαση 20/1/2016)

υφέσεων– συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες και δύναται να αποτελέσουν καθοριστικούς παράγοντες απώθησης τόσο για αλλοδαπούς όσο και γηγενείς πληθυσμούς (Karantinos, 2013, σελ. 7· Naumann, 2013, σελ. 5· OECD, 2013, σελ. 70-71).

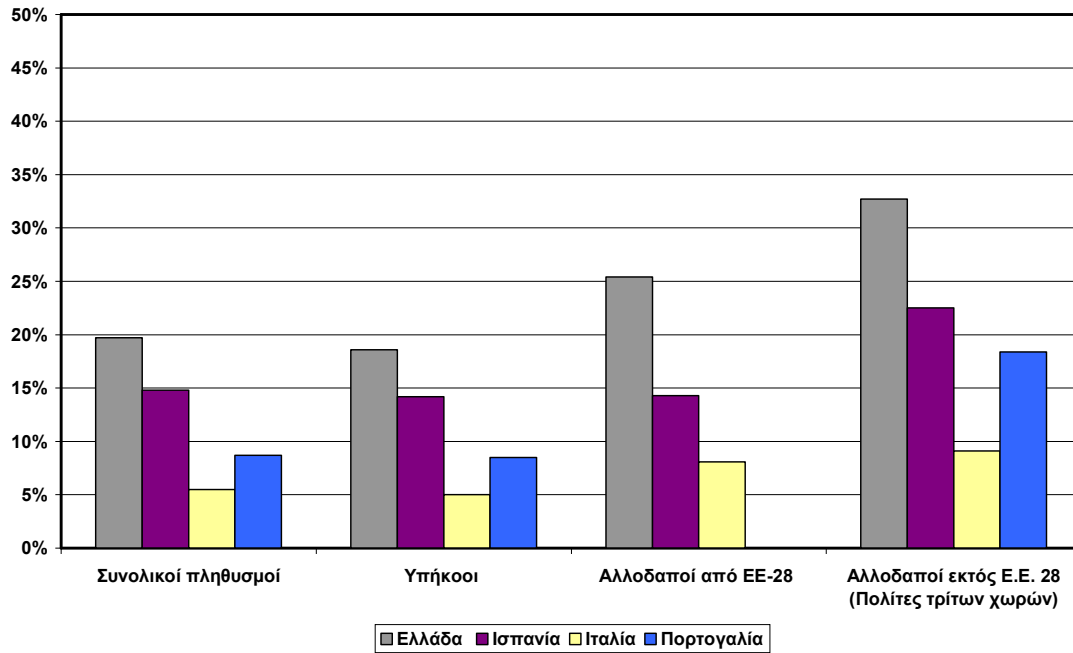
Όπως φαίνεται στο Γράφημα 1, κατά την υπό μελέτη περίοδο οι διαφορές στα ποσοστά ανεργίας στους συνολικούς πληθυσμούς των υπό μελέτη χωρών (15-74 ετών),¹³ αντανακλούν έντονες αυξήσεις, με τη μεγαλύτερη διαφορά να εντοπίζεται στην Ελλάδα (18.6%) και την Ισπανία (14.8%), ενώ είναι μικρότερες στην Πορτογαλία (8.7%) και την Ιταλία (5.5%). Παρόμοιες τάσεις αποτυπώνονται και στα ποσοστά ανεργίας των υπηκόων, ενώ για τους αλλοδαπούς από κράτη-μέλη της Ε.Ε-28 οι διαφορές είναι ελαφρώς μεγαλύτερες (με εξαίρεση την Ελλάδα, όπου η διαφορά είναι 25.4%).

Γράφημα 1. Διαφορές ποσοστών (%) ανεργίας σε συνολικούς πληθυσμούς, υπηκόους και αλλοδαπούς (από ΕΕ-28 και εκτός ΕΕ-28) στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013 (Σημείωση: Μη-διαθέσιμα δεδομένα για αλλοδαπούς από ΕΕ-28 στην Πορτογαλία)(Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

---

¹³ Οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων της Eurostat, Unemployment rates by sex, age and nationality (%) (Code: lfsq_urgan). Διαθέσιμο στο:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgan&lang=en (Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 2/12/2015. Τελευταία πρόσβαση 3/1/2016)

Ωστόσο, ιδιαίτερα έντονες αυξήσεις αποτυπώνονται στα ποσοστά ανεργίας των αλλοδαπών εκτός ΕΕ-28 (πολίτες τρίτων χωρών), με τις μεγαλύτερες διαφορές να εντοπίζονται στην Ελλάδα (32.7%), την Ισπανία (22.5%) και την Πορτογαλία (18.4%) και τη μικρότερη στην Ιταλία (9.1%).

Η διεθνής εμπειρία προηγούμενων υφέσεων υποδεικνύει ότι οι αλλοδαποί και συγκεκριμένα οι πολίτες τρίτων χωρών συγκαταλέγονται στα μεγάλα θύματα, καθώς απασχολούνται κυρίως σε κλάδους (π.χ. κατασκευαστικός κλάδος, μεταποίηση κ.λπ.) που είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε περιόδους κρίσεων, ενώ συχνά κατέχουν προσωρινές και μερικής-απασχόλησης θέσεις σε επαγγέλματα χαμηλής ειδίκευσης (OECD, 2009, σελ. 2 · Fix et al., 2009, σελ. 5 · Papademetriou, Sumption and Terrazas, 2010, σελ. 9-10). Οι δυσμενείς εργασιακές συνθήκες δύναται να αποτελέσουν σημαντικούς παράγοντες απόθησης των αλλοδαπών από χώρες που αντιμετωπίζουν έντονες υφεσιακές συνθήκες. Για παράδειγμα, ο Awad (2009, σελ. 9) σε σχετική μελέτη της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας εντοπίζει μια αρνητική συσχέτιση μεταξύ ποσοστών ανεργίας των αλλοδαπών και των μεταναστευτικών εισροών τους κατά την περίοδο της κρίσης. Ενώ στη μελέτη των Dobson, Latham και Salt (2009, σελ. 19) στη

Μεγάλη Βρετανία, υπογραμμίζεται ότι οι επιπτώσεις της ανεργίας έχουν καθοριστική επίδραση τόσο στις μεταναστευτικές εκροές των αλλοδαπών όσο και των Βρετανών υπηκόων.

Εκτός από τους αλλοδαπούς, σε περιόδους κρίσεων άτομα νεότερων ηλικιακών ομάδων είναι εκείνα που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία σε σχέση με μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες (Verick, 2009, σελ. 32 · Ο'Higgins, 2010, σελ. 1-2). Για παράδειγμα, ο Verick (στο ίδιο, σελ. 32) κατά τη διερεύνηση των επιπτώσεων των οικονομικών κρίσεων στην ανεργία των νέων στην Ισπανία (1977), τη Νορβηγία (1987), τη Φινλανδία (1991), τη Σουηδία (1991) και την Ιαπωνία (1992) υπογραμμίζει ότι όχι μόνο τα ποσοστά ανεργίας κορυφώνονται γρηγορότερα από ό,τι μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων αλλά τείνουν να διατηρούνται σε υψηλά επίπεδα ακόμα και όταν η οικονομία αρχίζει σταδιακά να ανακάμπτει. Σε περιόδους ύφεσης, οι νέοι αντιμετωπίζουν μακροχρόνιες αρνητικές επιπτώσεις καθώς εγκλωβίζονται σε χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας και ασθενείς προοπτικές σταδιοδρομίας βιώνοντας μακροχρόνιες περιόδους ανεργίας και κοινωνικού αποκλεισμού (Ο'Higgins, ό.π., σελ. 1-2).

Ωστόσο, σε περιόδους υφέσεων η ανεργία δεν πλήττει μόνο χαμηλόμισθους και χαμηλής-ειδίκευσης άτομα, αλλά και υψηλής ειδίκευσης επιστημονικό προσωπικό. Αν και δεδομένα μεταναστευτικών μετακινήσεων ατόμων υψηλής ειδίκευσης (ή διαρροής εγκεφάλων) είναι σπάνια, η εμπειρία των οικονομικών κρίσεων στη Ρωσία και την Λατινική Αμερική (και κυρίως στην Αργεντινή) υποδεικνύει ότι η διαρροή εγκεφάλων επιταχύνεται σε περιόδους υφέσεων (Koser, ό.π., σελ. 8 και 11).

Όπως παρουσιάζεται στο Γράφημα 2, οι διαφορές στα ποσοστά ανεργίας για την ηλικιακή ομάδα 20-29 ετών,¹⁴ για διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης,¹⁵ αντανakλούν σημαντικές αυξήσεις μεταξύ 2008 και 2013 σε όλες τις υπό μελέτη χώρες. Οι εντονότερες αυξήσεις εντοπίζονται στην Ελλάδα και την Ισπανία τόσο στους συνολικούς τους πληθυσμούς ηλικίας 20-29 ετών όσο και για διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης. Σε όλες τις υπό μελέτη χώρες άτομα κυρίως χαμηλής αλλά και μέσης εκπαίδευσης πλήττονται περισσότερο από την ανεργία. Ωστόσο, έντονες αυξήσεις εντοπίζονται και στα ποσοστά ανεργίας για άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης με τις μεγαλύτερες αυξήσεις να λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα (26.4%) και στην Ισπανία (19.2%), ενώ τα ποσοστά αυτά είναι κατά πολύ υψηλότερα από τον αντίστοιχο μέσο όρο στην Ε.Ε-28.

Γράφημα 2. Διαφορές ποσοστών (%) ανεργίας (20-29 ετών) ατόμων διαφορετικού επιπέδου εκπαίδευσης στην ΕΕ-28, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

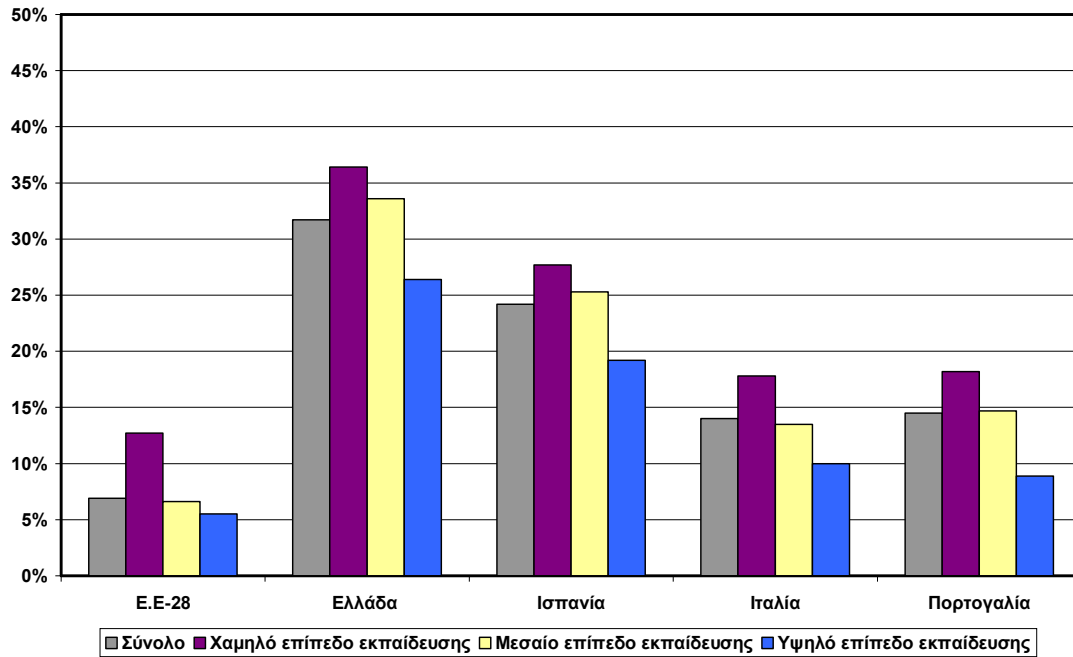
---

¹⁴ Ο κλασικός ορισμός της ανεργίας των νέων υπολογίζεται για την ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών. Ωστόσο στον πληθυσμό αυτό συμπεριλαμβάνονται δύο διαφορετικές ηλικιακές ομάδες ατόμων, άτομα 15-18 ετών που βρίσκονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ή άλλου είδους κατάρτιση) και άτομα 19-24 ετών τα οποία ως επί το πλείστον ολοκληρώνουν τις σπουδές τους και εισέρχονται για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, ένα μεγάλο ποσοστό ατόμων της ηλικιακής ομάδας 15-24 ετών, κυρίως λόγω σπουδών, δεν εργάζεται γεγονός που δυσχεραίνει τις συγκρίσεις με ποσοστά ανεργίας άλλων ηλικιακών ομάδων. Για αυτό στην παρούσα μελέτη, η ανεργία των νεότερων ηλικιακών ομάδων ανά επίπεδο εκπαίδευσης παρουσιάζεται για την ηλικιακή ομάδα 20-29 ετών.

Οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων της Eurostat, Youth unemployment by sex, age and educational attainment level (Code: yth_empl_090). Διαθέσιμο στο:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_090&lang=en (Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 16/12/2015. Τελευταία πρόσβαση 3/1/2016).

¹⁵ Η ταξινόμηση έχει γίνει βάσει της Διεθνούς Πρότυπης Ταξινόμησης της Εκπαίδευσης (ISCED, International Standard Classification of Education). Στο «χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης» συμπεριλαμβάνεται η προσχολική εκπαίδευση, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, στο «μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης» περιλαμβάνεται η ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και η μετα-δευτεροβάθμια μη-πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στο «υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης» περιλαμβάνεται το πρώτο (τίτλο σπουδών σε Πανεπιστήμια και Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, και τα Μεταπτυχιακά Διπλώματα Ειδικότητας) και δεύτερο επίπεδο πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (αφορά την εκπαίδευση σε ΑΕΙ που οδηγεί σε μεταπτυχιακό δίπλωμα, διδακτορικό δίπλωμα κ.λπ.).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισημαίνει ότι μεταξύ 2008 και 2013 παρουσιάζεται αύξηση από 37% σε 49%,¹⁶ ατόμων ελληνικής, ισπανικής, ιταλικής και πορτογαλικής υπηκοότητας με ανώτερη εκπαίδευση που έχουν εγκατασταθεί για λιγότερο από 5 χρόνια σε κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (European Commission, 2014: 57). Αν και δεν υπάρχουν ακριβή δεδομένα για να υπολογιστεί το ακριβές μέγεθος των μεταναστευτικών μετακινήσεων ατόμων υψηλής ειδίκευσης, διαφορετικές μελέτες παρέχουν προκαταρκτικές ενδείξεις για πιθανή διαρροή εγκεφάλων από τις υπό μελέτη χώρες (Holland and Paluchowski, 2013, σελ. 18 · Triandafyllidou and Gropas, 2014, σελ. 16-17). Συγκεκριμένα για την Πορτογαλία, ο Naumann (ό.π., σελ. 6) υπογραμμίζει ότι στο πλαίσιο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης εγκυμονούν σοβαροί κίνδυνοι απώλειας σημαντικού μεριδίου από το υψηλά ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, επισημαίνοντας τις αρνητικές συνέπειες για την ανταγωνιστικότητα της χώρας.

¹⁶ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο από τον μέσο όρο στην ΕΕ-28 (41%).

Οι Triandafyllidou και Gropas (ό.π., σελ. 18) σε μελέτη για τη διαρροή εγκεφάλων από την Ελλάδα και την Ιταλία, επισημαίνουν ότι ένα αμάλγαμα παραγόντων διαμορφώνει την απόφασή τους να μεταναστεύσουν, οι πιο σημαντικοί εξ' αυτών αφορούν στις δυσμενείς εργασιακές συνθήκες και στη δυσκολία εύρεσης θέσεων εργασίας που ανταποκρίνονται στα προσόντα και διασφαλίζουν την επαγγελματική εξέλιξη τους. Συνάμα, διαφορετικοί ερευνητές υπογραμμίζουν τις αυξητικές τάσεις εκροών υψηλά ειδικευμένων Ισπανών οι οποίοι κυρίως κατευθύνονται προς χώρες της Βόρειας Ευρώπης (Gonzalez-Gago and Segales Kirzner, ό.π., σελ. 7 • Moreno-Torres Sánchez and Consultores, 2015, σελ. 59).

5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΕΙΣΡΟΩΝ ΚΑΙ ΕΚΡΟΩΝ

5.1. Μεταναστευτικά δεδομένα και περιορισμοί

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, ανάμεσα στους μεθοδολογικούς περιορισμούς της διερεύνησης των μεταναστευτικών ροών σε περιόδους κρίσεων, συγκαταλέγονται ελλιπή μη-ενημερωμένα και μη-έγκυρα δεδομένα διεθνών μετακινήσεων (Koehler et al., ό.π., σελ. 12 • Skeldon, ό.π., σελ. 12 • Herm and Poulain, ό.π., σελ. 149). Στην παρούσα μελέτη επιλέχθηκε η Eurostat ως μία από τις πιο έγκυρες πηγές δεδομένων για ένα φάσμα θεμάτων που σχετίζονται με τις διεθνείς μεταναστευτικές ροές βάσει στοιχείων που συλλέγονται από τις εθνικές στατιστικές αρχές των κρατών-μελών της Ε.Ε¹⁷.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης, τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα δεδομένα αναφέρονταν στο 2013 συμπεριλαμβάνοντας τις μεταναστευτικές εισροές και εκροές στους συνολικούς πληθυσμούς, σε υπηκόους και σε αλλοδαπούς συνολικά αλλά και

---

¹⁷Eurostat, Στατιστικές για τη μετανάστευση και τους μετανάστες (Διαθέσιμο στο : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/el

ξεχωριστά σε αλλοδαπούς υπηκόους της ΕΕ-28 και εκτός της ΕΕ-28 (πολιτών τρίτων χωρών) στις υπό μελέτη χώρες. Ωστόσο, λόγω μη-διαθέσιμων δεδομένων αλλοδαπών υπηκόων της ΕΕ-28 και εκτός της ΕΕ-28 για το 2008 (ή σε χρονική περίοδο κοντά στο 2008), η ανάλυση των μεταναστευτικών ροών διεξήχθη για το σύνολο των αλλοδαπών. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η διάκριση μεταξύ υπηκόων της ΕΕ-28 και εκτός της ΕΕ-28 θα επέτρεπε μια βαθύτερη κατανόηση των μετακινήσεων κυρίως των πολιτών τρίτων χωρών, οι οποίοι έχουν επωμιστεί και τον μεγαλύτερο αντίκτυπο των δυσμενών επιπτώσεων της κρίσης (βλ. Γράφημα 1).

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, λόγω έλλειψης διαθέσιμων δεδομένων για την υπηκοότητα ή/και χώρα προέλευσης των ατόμων που είτε αποδημούν είτε εισέρχονται στις υπό μελέτη χώρες, δεν ήταν εφικτό να υπολογιστούν μεταβολές στις εκροές και εισροές ατόμων με συγκεκριμένες υπηκοότητες/χώρες προέλευσης (π.χ. εκροές Αλβανών υπηκόων από την Ελλάδα, εκροές Λατινο-αμερικάνων από την Ισπανία κ.λπ.) που επιτελούν καθοριστικό ρόλο στη μετανάστευση των υπό μελέτη χωρών (βλ. κεφάλαιο 3).

Επίσης, λόγω μη-διαθέσιμων δεδομένων δεν αναλύονται οι μεταναστευτικές εκροές βάσει του επιπέδου εκπαίδευσης που θα επέτρεπε τη διερεύνηση των μετακινήσεων ατόμων υψηλής ειδίκευσης από τις υπό μελέτη χώρες σε περιόδους ύφεσης. Λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς, η ανάλυση που ακολουθεί επιτρέπει μια αδρή αποτύπωση των αναδυόμενων τάσεων των μεταναστευτικών εισροών και εκροών στους συνολικούς πληθυσμούς, σε υπηκόους και σε αλλοδαπούς στην Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία και την Πορτογαλία μεταξύ 2008 και 2013.

5.2. Μεταναστευτικές εισροές

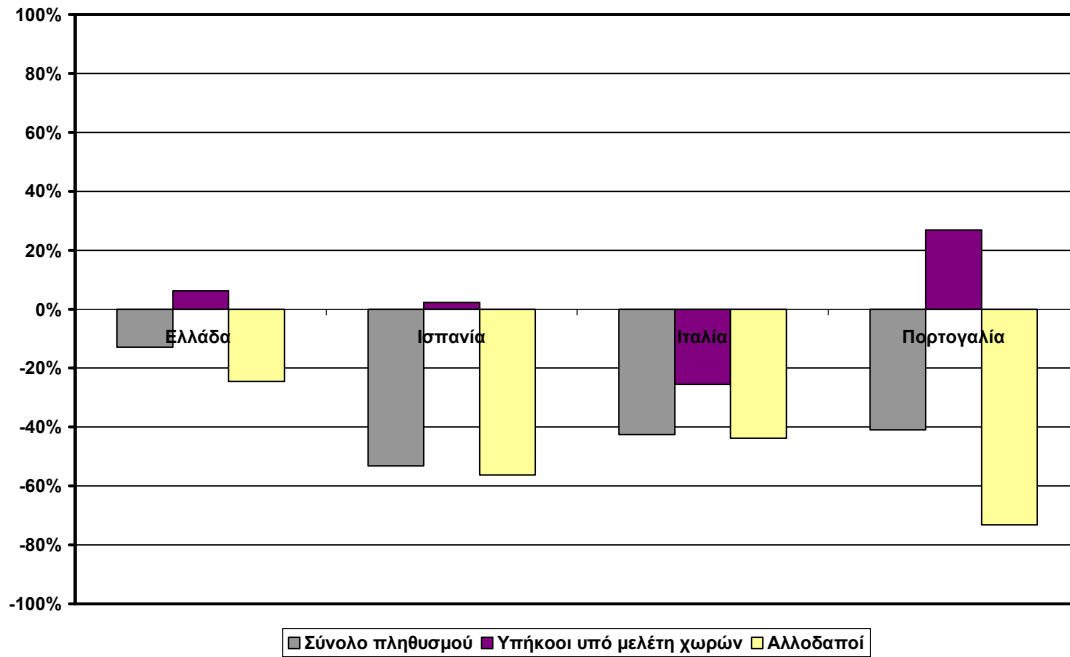

Στη διαδικασία αποσαφήνισης των μεταβολών που συντελούνται στις μεταναστευτικές εισροές,¹⁸ μεταξύ 2008 και 2013, στο Γράφημα 3 αποτυπώνεται η ποσοστιαία μείωση στο σύνολο του πληθυσμού σε όλες τις υπό μελέτη χώρες, με τη μεγαλύτερη μείωση να εντοπίζεται στην Ισπανία (-53.1%) και τη μικρότερη στην Ελλάδα (-12.9%). Η Ιταλία εμφανίζει τη μεγαλύτερη μείωση εισροών υπηκόων της (-25.5%), ενώ τα πρόσσημα είναι θετικά για τις υπόλοιπες χώρες με τη μεγαλύτερη αύξηση επαναπατρισμών να λαμβάνει χώρα για τους Πορτογάλους υπηκόους (26.8%). Επισημαίνεται ότι ιδιαίτερα έντονες εμφανίζονται οι μειώσεις εισροών αλλοδαπών με τις μεγαλύτερες να καταγράφονται στην Πορτογαλία (-73.2%), την Ισπανία (-56.2%) και την Ιταλία (-43.8%), ενώ μικρότερη είναι η μείωση στην Ελλάδα (-24.5%).

Γράφημα 3. Μεταβολές (%) στις μεταναστευτικές εισροές στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και σε αλλοδαπούς στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

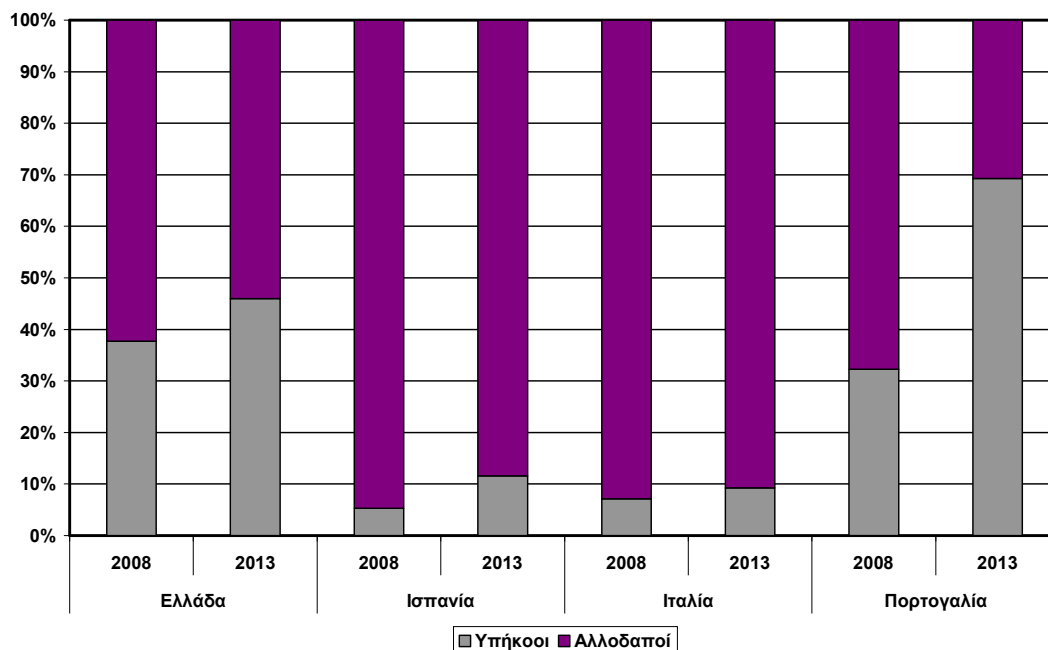
---

¹⁸ Για τα Γραφήματα 3, 4 και 5 οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων της Eurostat, Immigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_imm1ctz). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016. Στο Παράρτημα I, Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι μεταναστευτικές εισροές σε απόλυτους αριθμούς στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και αλλοδαπούς κατά την υπό μελέτη περίοδο, βάσει των οποίων έγιναν οι υπολογισμοί για τα συγκεκριμένα Γραφήματα.

Στο Γράφημα 4 παρουσιάζεται η ποσοστιαία σύνθεση ως προς την υπηκοότητα των ατόμων που εισέρχονται στις υπό μελέτη χώρες στο σύνολο των μεταναστευτικών εισροών η οποία και μεταβάλλεται μεταξύ 2008 και 2013. Συγκεκριμένα, παρατηρείται αύξηση στις εισροές υπηκόων των υπό μελέτη χωρών, η οποία ποσοστιαία εκφράζεται με διπλασιασμό στην Πορτογαλία (από 32.3% σε 69.2%) και την Ισπανία (από 5.3% σε 11.5%), ενώ μικρότερες αυξήσεις εντοπίζονται στην Ιταλία (από 7.1% σε 9.2%) και την Ελλάδα (από 37.7% σε 46.0%). Εν αντιθέσει, παρατηρείται ποσοστιαία μείωση των εισροών αλλοδαπών στο σύνολο των εν λόγω μετακινήσεων μεταξύ 2008 και 2013 σε όλες τις υπό μελέτη χώρες.

Γράφημα 4. Σύνθεση (%) ως προς την υπηκοότητα στο σύνολο των μεταναστευτικών εισροών στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

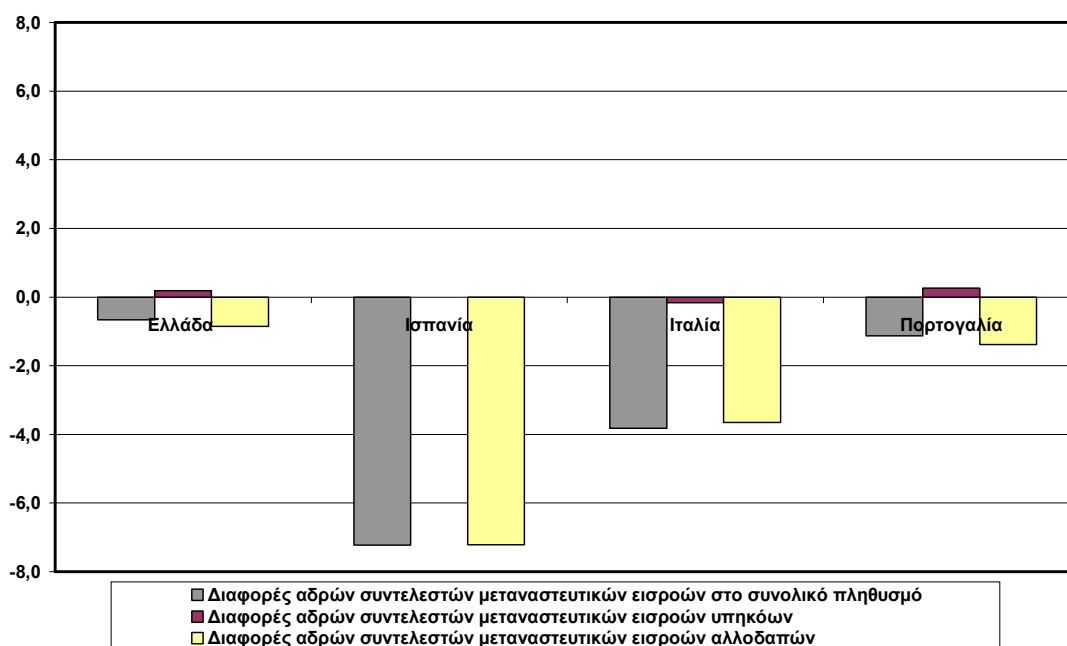
Στο Γράφημα 5 παρουσιάζονται οι διαφορές στους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εισροών,¹⁹ μεταξύ 2008 και 2013 στους συνολικούς πληθυσμούς, σε υπηκόους και αλλοδαπούς στις υπό μελέτη χώρες (ανά 1000 κατοίκους).²⁰ Στους συνολικούς πληθυσμούς οι διαφορές αντανακλούν έντονες μεταβολές στους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εισροών, με τις μεγαλύτερες μειώσεις να εντοπίζονται στην Ισπανία (-7.2), την Ιταλία (-3.8) και τις μικρότερες στην Πορτογαλία (-1.1) και στην Ελλάδα (-0.7). Ο αδρός συντελεστής μεταναστευτικών εισροών υπηκόων εμφανίζεται αμετάβλητος στην Ισπανία, ελαφρώς αυξημένος στην Ελλάδα (0.2) και την Πορτογαλία (0.3) και ελαφρώς μειωμένος στην Ιταλία (-0.2). Ωστόσο, έντονες πτωτικές τάσεις αποτυπώνονται στους αδρούς συντελεστές εισροών αλλοδαπών με τη

¹⁹ Ο αδρός συντελεστής μεταναστευτικών εισροών υπολογίζεται ως ο λόγος των εισροών σε μια χωρική ενότητα στη διάρκεια ενός έτους προς το μέσο πληθυσμό του ίδιου έτους, και γενικότερα, ο λόγος των εισροών μιας περιόδου στο μέσο πληθυσμό της ίδιας περιόδου. Επομένως αναλογών αριθμός εισροών σε μια χωρική ενότητα στην διάρκεια ενός έτους επί 1.000 κατοίκων της ίδιας χωρικής ενότητας στη διάρκεια του ίδιου έτους.

²⁰ Για το Γράφημα 5 οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων που αναφέρονται στην υποσημείωση 18 καθώς και των μέσων πληθυσμών των υπό μελέτη χωρών οι οποίοι αναφέρονται στην 1^η Ιανουαρίου κάθε έτους αναφοράς [Eurostat, Population on 1 January by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_pop1ctz). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 24/11/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016].

μεγαλύτερη διαφορά κατά την υπό μελέτη περίοδο να εντοπίζεται στην Ισπανία (-7.2) και την Ιταλία (-3.7) και μικρότερη στην Πορτογαλία (-1.4) και στην Ελλάδα (-0.9).

Γράφημα 5. Διαφορές στους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εισροών συνολικών πληθυσμών, υπηκόων και αλλοδαπών στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία (ανά 1000 κατοίκους) μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

5.3. Μεταναστευτικές εκροές

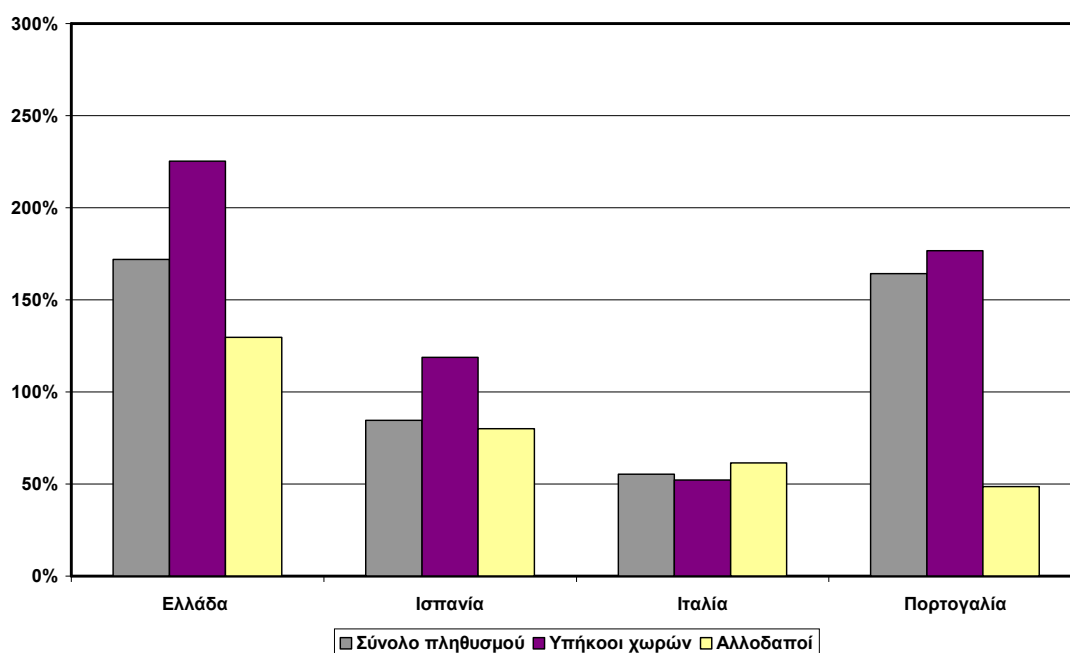
Ενώ στο Γράφημα 3 αποτυπώνονται ποσοστιαία έντονες μειώσεις στις μεταναστευτικές εισροές στους συνολικούς πληθυσμούς και κυρίως στους αλλοδαπούς, στο Γράφημα 6 αναδεικνύονται έντονες αυξήσεις στις μεταναστευτικές εκροές μεταξύ 2008 και 2013.²¹ Συγκεκριμένα, η μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση παρατηρείται στους συνολικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα (172.0%) και την Πορτογαλία (164.2%), ενώ η μικρότερη στην Ιταλία (55.3%). Υπερδιπλασιασμός των

²¹ Για τα Γραφήματα 6, 7, 8 και 9 οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων της Eurostat, Emigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_emiltzj). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016. Στο Παράρτημα I, Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι μεταναστευτικές εκροές σε απόλυτους αριθμούς στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και αλλοδαπούς κατά την υπό μελέτη περίοδο, βάσει των οποίων έγιναν οι υπολογισμοί για τα συγκεκριμένα Γραφήματα.

μεταναστευτικών εκροών αποτυπώνεται για τους Έλληνες (225.3%), τους Πορτογάλους (176.7%) και τους Ισπανούς υπηκόους (118.9%), ενώ μικρότερες αυξήσεις εντοπίζονται για τους Ιταλούς (52.2%).

Αύξηση παρατηρείται και στις εκροές των αλλοδαπών, με τις μεγαλύτερες μεταβολές να εντοπίζονται στην Ελλάδα (129.6%) και την Ισπανία (80.0%), ενώ μικρότερες είναι οι αυξήσεις στην Ιταλία (61.5%) και την Πορτογαλία (48.7%). Ωστόσο, με εξαίρεση την Ιταλία, στις υπόλοιπες χώρες οι παρατηρούμενες μεταβολές στις εκροές αλλοδαπών είναι μικρότερης έντασης από ότι οι αντίστοιχες των υπηκόων.

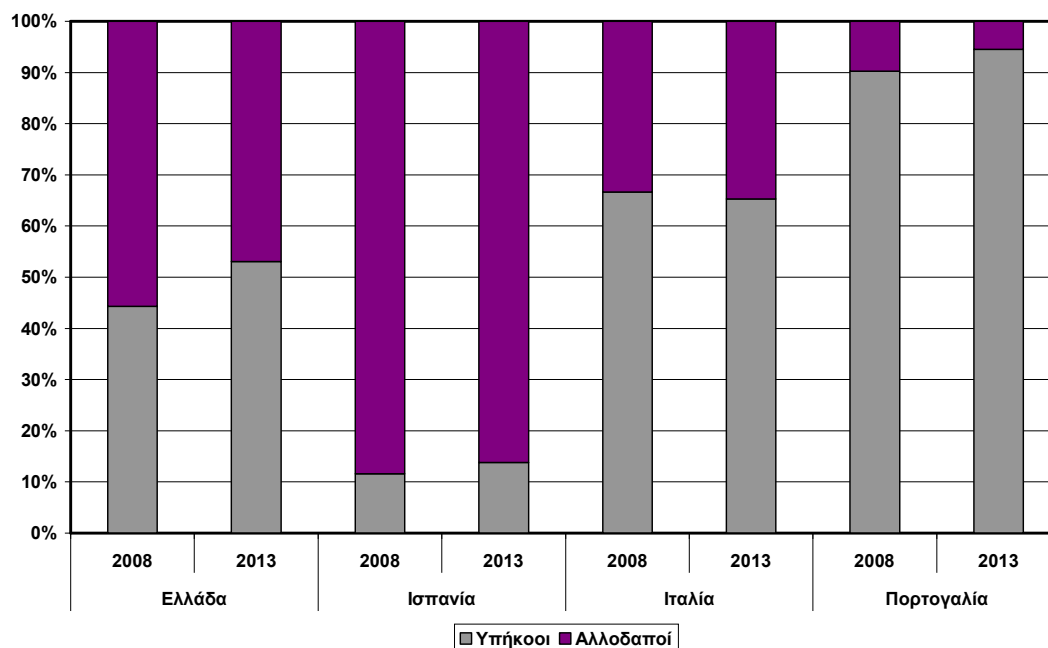
Γράφημα 6. Μεταβολές (%) στις μεταναστευτικές εκροές στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και σε αλλοδαπούς στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

Η ποσοστιαία σύνθεση ως προς την υπηκοότητα των ατόμων που αποδημούν, όπως είναι αναμενόμενο, μεταβάλλεται μεταξύ 2008 και 2013 (Γράφημα 7). Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των μεταναστευτικών εκροών αποτυπώνεται αύξηση των Ελλήνων (από 44.3% σε 53.0%), Ισπανών (από 11.6% σε 13.8%) και Πορτογάλων υπηκόων (από 90.2% σε 94.5%) και μικρή μείωση των Ιταλών (από 66.6% σε 65.3%). Εν αντιθέσει, παρατηρείται μείωση των εκροών αλλοδαπών στην Ελλάδα,

την Ισπανία και την Πορτογαλία και αύξηση στην Ιταλία στο σύνολο των μεταναστευτικών εκροών.

Γράφημα 7. Σύνθεση (%) ως προς την υπηκοότητα στο σύνολο των μεταναστευτικών εκροών στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία μεταξύ 2008-2013
(Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

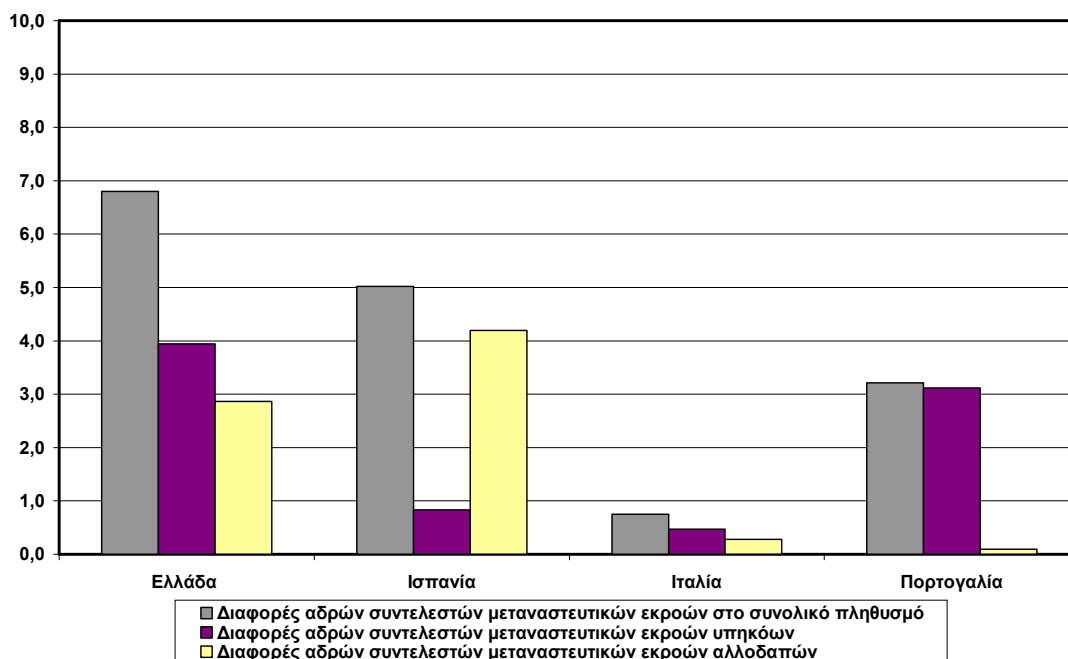
Στο Γράφημα 8 παρουσιάζονται οι διαφορές στους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εκροών (ανά 1000 κατοίκους),²² κατά την υπό μελέτη περίοδο.²³ Στους συνολικούς πληθυσμούς οι μεγαλύτερες διαφορές, και κατ' επέκταση αυξήσεις, εντοπίζονται στην Ελλάδα (6.8), την Ισπανία (5.0) και την Πορτογαλία (3.2), ενώ μικρότερη διαφορά εμφανίζεται στην Ιταλία (0.7). Έντονες διαφορές αποτυπώνονται κατά την υπό μελέτη περίοδο στις εκροές Ελλήνων (3.9) και Πορτογάλων (3.1) υπηκόων και μικρότερες σε Ισπανούς (0.8) και Ιταλούς (0.5). Σχετικά με τους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εκροών αλλοδαπών, οι

²² Ο αδρός συντελεστής μεταναστευτικών εκροών υπολογίζεται ως ο λόγος των εκροών σε μια χωρική ενότητα στη διάρκεια ενός έτους προς το μέσο πληθυσμό του ίδιου έτους, και γενικότερα, ο λόγος των εκροών μιας περιόδου στο μέσο πληθυσμό της ίδιας περιόδου. Επομένως αναλογών αριθμός εκροών σε μια χωρική ενότητα στην διάρκεια ενός έτους επί 1.000 κατοίκων της ίδιας χωρικής ενότητας στη διάρκεια του ίδιου έτους.

²³ Για το Γράφημα 8 οι υπολογισμοί έγιναν βάσει των δεδομένων που αναφέρονται στην υποσημείωση 21 καθώς και με την χρήση των μέσων πληθυσμών των υπό μελέτη χωρών οι οποίοι αναφέρονται στην 1η Ιανουαρίου κάθε έτους αναφοράς (βλ., υποσημείωση 20).

μεγαλύτερες διαφορές εμφανίζονται για αλλοδαπούς κυρίως στην Ισπανία (4.2) αλλά και την Ελλάδα (2.9), ενώ οριακές αυξήσεις παρατηρούνται στην Ιταλία (0.3) και την Πορτογαλία (0.1).

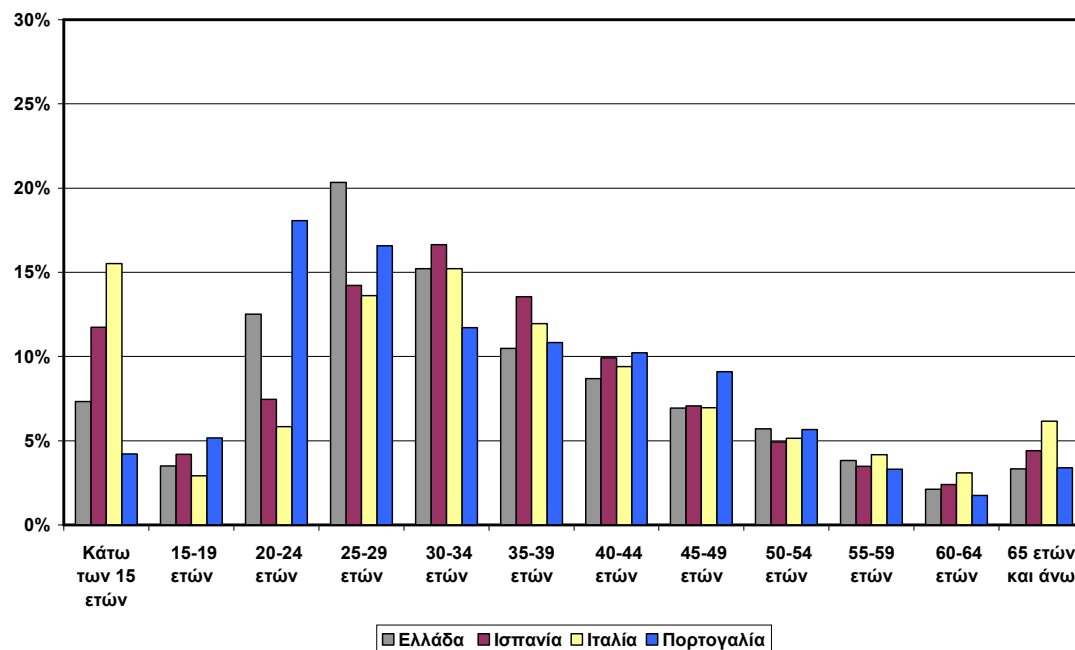
Γράφημα 8. Διαφορές στους αδρούς συντελεστές μεταναστευτικών εκροών συνολικών πληθυσμών, υπηκόων και αλλοδαπών στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία (ανά 1000 κατοίκους) μεταξύ 2008-2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

Η ηλικιακή σύνθεση των μεταναστευτικών εκροών το 2013 στους συνολικούς πληθυσμούς των υπό μελέτη χωρών (Γράφημα 9)²⁴ αναδεικνύει ότι τα άτομα που μεταναστεύουν ανήκουν σε νεότερες ηλικιακές ομάδες, τα οποία όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, είναι εκείνα που πλήττονται περισσότερο από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και δη την ανεργία (Γράφημα 2). Τα υψηλότερα ποσοστά στην Ελλάδα και την Ισπανία εντοπίζονται για τις ηλικιακές ομάδες από 25 έως 34 ετών, στην Πορτογαλία από 20 έως 29 ετών και στην Ιταλία για άτομα κάτω των 15 ετών αλλά και 25-34 ετών.

²⁴ Στο Παράρτημα 1, Πίνακα 3.1 και 3.2 παρουσιάζονται οι μεταναστευτικές εκροές κατά πενταετείς ηλικιακές ομάδες σε απόλυτους αριθμούς βάσει των οποίων έγιναν οι υπολογισμοί για το συγκεκριμένο Γράφημα.

Γράφημα 9. Ποσοστά (%) μεταναστευτικών εκροών ανά πενταετείς ηλικιακές ομάδες στο συνολικό πληθυσμό στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία το 2013 (Πηγή: Eurostat, Ιδίοι υπολογισμοί)

6. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μετά από πολλά χρόνια σχετικά υψηλής οικονομικής ανάπτυξης, η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση, ίσως η πιο σημαντική μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει κλονίσει την οικονομική ευημερία της Ευρώπης και κυρίως των νοτιοευρωπαϊκών χωρών, όπως της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιταλίας (Lin et al., ό.π., σελ. 6 · Matsaganis and Leventi, ό.π., σελ. 393). Η εμπειρία προηγούμενων υφέσεων υποδεικνύει -μεταξύ άλλων- μεταβολές με κύρια χαρακτηριστικά την αύξηση των εκροών και συρρίκνωση των εισροών από και προς τις χώρες που πλήττονται από έντονες υφεσιακές συνθήκες (Castles, 2009, σελ. 2).

Ωστόσο, διαφορετικοί ερευνητές επισημαίνουν ότι η μετανάστευση συνιστά ένα σύνθετο δημογραφικό φαινόμενο που διαμορφώνεται υπό την αλληλεπίδραση πολλαπλών παραγόντων και μηχανισμών, συνεπώς οι εκάστοτε οικονομικές συνθήκες δύναται να μην επιτελούν τον πιο καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των

διεθνών μετακινήσεων ακόμα και σε περιόδους κρίσεων (Castles, 2012, σελ. 73 · Herm and Poulain, ό.π., σελ. 148 · Strangio and De Rose, ό.π., σελ. 208).

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης αναδεικνύουν τη μείωση των μεταναστευτικών εισροών και την αύξηση των εκροών στους συνολικούς πληθυσμούς της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιταλίας κατά την περίοδο της κρίσης. Αν και οι εν λόγω τάσεις είναι σε συμφωνία με την εμπειρία προηγούμενων υφέσεων και τις βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις τους στις διεθνείς μετακινήσεις (Castles, 2009, σελ. 2· Koser, ό.π., σελ.11-13), η λεπτομερέστερη διερεύνηση αναδεικνύει ότι συγκεκριμένες μεταβολές δύναται να αντανakλούν την επίδραση παραγόντων που δεν συνδέονται με τις υφεσιακές συνθήκες.

Συγκεκριμένα, η ιδιαίτερα δυσμενής οικονομική κατάσταση που διαμορφώθηκε κυρίως στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες (βλ. κεφάλαιο 4) αν και -βάσει των οικονομικών θεωρητικών προσεγγίσεων- θα αναμέναμε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα απόθησης και κατ' επέκταση τροχοπέδη στις μεταναστευτικές εισροές, η ανάλυση αναδεικνύει ότι οι μειώσεις αυτές εμφανίζονται λιγότερο έντονες (στο συνολικό πληθυσμό και σε αλλοδαπούς) σε σχέση με τις υπόλοιπες νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες. Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, οι επιδράσεις οικονομικών κρίσεων στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών δύναται να έχουν μικρότερο αντίκτυπο στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι μετακινήσεις καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από μη-οικονομικούς παράγοντες καθώς και λόγω των ιδιαιτεροτήτων και μεταναστευτικών χαρακτηριστικών της εκάστοτε χώρας υποδοχής (Zetter, ό.π., σελ. 1 · Koehler et al., ό.π., σελ. 11).

Συγκεκριμένα, όπως αναπτύχθηκε στο κεφάλαιο 3 του παρόντος, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας ως κύρια πύλη εισόδου στην ΕΕ συνδέεται με ένα υψηλό ποσοστό μεταναστών χωρίς νόμιμα έγγραφα και αιτούντων άσυλο, γεγονός που αποτελεί και

ένα από τα κομβικά χαρακτηριστικά διαφοροποίησής της σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες στο «νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο της μετανάστευσης» (Arango et al., ό.π. σελ. 20-21). Σε συνάφεια με τα παραπάνω, επισημαίνεται ότι το 2011 το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαπίστωσε ότι το 90% όλων των άτυπων εισόδων στην Ευρώπη, συντελείται διά μέσου των ελληνικών συνόρων.²⁵

Στις υπόλοιπες χώρες, οι πιο έντονες μειώσεις μεταναστευτικών εισροών αποτυπώνονται στο συνολικό ισπανικό πληθυσμό και στους αλλοδαπούς κυρίως στην Πορτογαλία. Όπως αναφέρθηκε στη συνοπτική παρουσίαση των επιπτώσεων της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, μετά την Ελλάδα η Ισπανία βιώνει ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας (Gutiérrez, ό.π., σελ. 371), οι δυσμενείς αυτές συνθήκες δύναται να αποτελέσουν καθοριστικό παράγοντα απόθησης από τη χώρα τόσο για τους γηγενείς όσο και για τους αλλοδαπούς. Συγκριμένα για τους αλλοδαπούς, λαμβάνοντας υπόψη τα βασικά μεταναστευτικά χαρακτηριστικά της Ισπανίας, όπου υπήκοοι της Λατινικής Αμερικής αποτελούν μία από τις μεγαλύτερες πληθυσμιακά ομάδες αλλοδαπών στη χώρα (βλ., κεφάλαιο 3), μελέτες επισημαίνουν ότι, λόγω της σημαντικής οικονομικής ανάκαμψης των χωρών της Λατινικής Αμερικής, οι υφεσιακές συνθήκες της ισπανικής οικονομίας λειτουργούν ως τροχοπέδη στην απόφαση των Λατινο-αμερικάνων²⁶ να μεταναστεύσουν στην Ισπανία (González-Gago and Segales Kirzner, ό.π., σελ. 12). Σε συνάφεια με τα παραπάνω, σε σχετική μελέτη υπογραμμίζεται ότι το 2012 για πρώτη φορά καταγράφεται μια καθαρή αρνητική μετανάστευση Λατινο-αμερικανών υπηκόων στην Ισπανία (Recaño, Roig and de Miguel, ό.π., σελ. 182).

---

²⁵ IOM Office in Greece : <http://greece.iom.int/el/%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1>

²⁶ Όπως αναφέρεται στο υποκεφάλαιο 5.1, λόγω έλλειψης διαθέσιμων δεδομένων από τη Eurostat για την υπηκοότητα ή/και χώρα προέλευσης των ατόμων που εισέρχονται στις υπό μελέτη χώρες, στην παρούσα μελέτη δεν ήταν δυνατόν να υπολογιστούν οι μεταβολές στις μεταναστευτικές εισροές Λατινο-Αμερικανών στην Ισπανία κατά την υπό μελέτη περίοδο.

Σύμφωνα με τους Fonseca, Esteves και McGarrigle (2015, σελ. 130-131) η σημαντική μείωση εισροών αλλοδαπών στην Πορτογαλία κατά την περίοδο της κρίσης είναι άμεσα συνυφασμένη με τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας, την επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών και μελλοντικών προοπτικών εύρεσης εργασίας. Οι εν λόγω επιπτώσεις πλήττουν όλους τους μετανάστες αλλά κυρίως τους Βραζιλιάνους και τους Ουκρανούς όπου σύμφωνα με τα ιδιαίτερα μεταναστευτικά χαρακτηριστικά της Πορτογαλίας (βλ., κεφάλαιο 3) συγκαταλέγονται στις μεγαλύτερες πληθυσμιακά ομάδες αλλοδαπών στην χώρα. Συγκεκριμένα, για τους Βραζιλιάνους, οι δυσμενείς συνθήκες της πορτογαλικής οικονομίας, σε συνδυασμό με τις καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες που παρέχονται στην αναπτυσσόμενη οικονομία της Βραζιλίας την τελευταία δεκαετία, αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα μετακίνησης προς την Πορτογαλία (στο ίδιο, σελ. 130-131). Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τους Ουκρανούς, οι οποίοι λόγω της πορτογαλικής οικονομικής κρίσης κατευθύνονται πλέον σε περισσότερο ευημερείς χώρες της ΕΕ (Arango et al., ό.π., σελ. 19).²⁷

Κατά την υπό μελέτη περίοδο, οι επαναπατρισμοί υπηκόων παρουσιάζουν μικρές αυξήσεις ή παραμένουν σχεδόν αμετάβλητες. Εξαίρεση αποτελεί η Ιταλία όπου εμφανίζει τη μεγαλύτερη μείωση εισροών υπηκόων κατά την υπό μελέτη περίοδο. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με συναφείς μελέτες (Ciccarone, ό.π., σελ.6) που -μεταξύ άλλων- υποστηρίζουν ότι η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στον επαναπατρισμό των Ιταλών.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι εντονότερες μεταβολές που εντοπίζονται στις εισροές αλλοδαπών σε σχέση με των υπηκόων στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία είναι σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες που υπογραμμίζουν ότι οι

---

²⁷ Όπως αναφέρεται στο υποκεφάλαιο 5.1, λόγω έλλειψης διαθέσιμων δεδομένων από τη Eurostat για την υπηκοότητα ή/και χώρα προέλευσης των ατόμων που εισρέουν στις υπό μελέτη χώρες, στην παρούσα μελέτη δεν ήταν δυνατόν να υπολογιστούν οι μεταβολές στις μεταναστευτικές εισροές Βραζιλιάνων και Ουκρανών στην Πορτογαλία κατά την υπό μελέτη περίοδο.

δυσμενείς οικονομικές συνθήκες των χωρών που πλήττονται από κρίση λειτουργούν περισσότερο ανασταλτικά στην απόφαση των αλλοδαπών να μεταναστεύσουν προς τους συγκεκριμένους προορισμούς από ότι στον επαναπατρισμό των υπηκόων τους (Koehler et al., ό.π., σελ. 3· Tilly, ό.π., σελ. 687· Herm and Poulain, ό.π., σελ. 161).

Ενώ η ανάλυση αναδεικνύει τη συρρίκνωση των μεταναστευτικών εισροών στους συνολικούς υπό μελέτη πληθυσμούς, έντονες αυξήσεις παρατηρούνται στις μεταναστευτικές εκροές τους κυρίως από την Ελλάδα και την Πορτογαλία, ενώ με εξαίρεση την Ιταλία, στις υπόλοιπες χώρες οι μεταβολές στις εκροές υπηκόων είναι μεγαλύτερης έντασης από τις αντίστοιχες των αλλοδαπών.

Γενικότερα, η εμπειρία προηγούμενων κρίσεων υποδεικνύει ότι θεωρητικές προσεγγίσεις,²⁸ που υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες λειτουργούν ως βαλβίδες ασφαλείας για τις αναπτυγμένες οικονομίες παρέχοντας εργασία σε περιόδους ανάπτυξης ενώ αποχωρούν μαζικά σε περιόδους ύφεσης, μοιάζουν να μην ευσταθούν (Herm and Poulain, ό.π., σελ. 146). Σύμφωνα με τους Dobson, Latham και Salt (ό.π., σελ.7) κατά την «Πετρελαϊκή Κρίση» του 1973/4, μόνο ποσοστό 10-15% των μεταναστών στην Γερμανία αποχώρησε, οι περισσότεροι από αυτούς προτίμησαν να παραμείνουν στην χώρα ακόμα και αν ήταν άνεργοι. Οι μετανάστες είναι πρωτίστως όντα κοινωνικά, τα οποία έχουν αναπτύξει δεσμούς και κοινωνικές σχέσεις στη χώρα υποδοχής, άρα η απόφαση τους για μετακίνηση δεν καθορίζεται αποκλειστικά από οικονομικά και εισοδηματικά κριτήρια. Συνάμα, οι συνθήκες διαβίωσης και οι εργασιακές τους προοπτικές δύναται να είναι δυσμενέστερες στις χώρες προέλευσης τους από ότι σε μια ανεπτυγμένη χώρα που αντιμετωπίζει οικονομική κρίση (Castles and Vezzoli, ό.π., σελ. 74).

---

²⁸Όπως είναι οι λεγόμενες ρυθμιστικές θεωρίες (buffer theory).

Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, όπου καταγράφονται και οι μεγαλύτερες αυξήσεις μεταναστευτικών εκροών, τα αποτελέσματα της ανάλυσης υποστηρίζουν ότι η σφοδρότητα της ελληνικής οικονομικής κρίσης έχει αποτελέσει σημαντικό παράγοντα απόθησης από την χώρα με ιδιαίτερα έντονες μεταβολές να εντοπίζονται στους αλλοδαπούς και σε υπηκόους σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες. Κατά την πρόσφατη παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση η Ελλάδα αποτέλεσε έναν από τους πιο αδύναμους οικονομικά κρίκους της Ευρωζώνης αντιμετωπίζοντας τη μεγαλύτερη ύφεση στη μεταπολιτευτική της ιστορία (Matsaganis and Leventi, ό.π., σελ.408).

Οι έντονες μεταβολές στις εκροές αλλοδαπών από τη χώρα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών τους και συγκεκριμένα με τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας η οποία είναι μεγαλύτερης έντασης σε σχέση με τους αλλοδαπούς στις υπόλοιπες υπό μελέτη χώρες αλλά και με το γηγενή ελληνικό πληθυσμό. Ο αρνητικός αντίκτυπος της ελληνικής ύφεσης στους μετανάστες οδηγεί στην ακραία φτώχεια και στον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Ζωγραφάκης και Κασίμης (ό.π., σελ. 390):

«Αυτά τα νοικοκυριά βρίσκονται σε κατάσταση απόλυτης ένδειας. Το σύνολο των μελών τους είναι χωρίς εργασία και η πλειοψηφία αυτών δεν λαμβάνει ούτε το επίδομα ανεργίας. Σε αυτά τα νοικοκυριά ζουν χιλιάδες παιδιά και άτομα μη οικονομικά ενεργά. Στην πλειονότητά τους τα νοικοκυριά αυτά βρίσκονται έξω από τα θεσμικά συγκροτημένα κοινωνικά δίκτυα προστασίας και αναζητούν προστασία στα εθελοντικά κοινωνικά δίκτυα αλληλεγγύης που έχουν δημιουργηθεί σε πολλές τοπικές κοινωνίες».

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, υπενθυμίζεται ότι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά διαφοροποίησης της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες στο πλαίσιο του «νοτιο-ευρωπαϊκού μοντέλου της μετανάστευσης» αφορά στο ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό μεταναστών αλβανικής υπηκοότητας το οποίο υπερβαίνει το 50% του συνολικού πληθυσμού των αλλοδαπών (βλ., κεφάλαιο 3). Ωστόσο, διαφορετικές

μελέτες επισημαίνουν ότι λόγω της ελληνικής κρίσης παρατηρείται αύξηση των εκροών Αλβανών υπηκόων που επιστρέφουν στην πατρίδα τους (Baldwin-Edwards, ό.π., σελ. 2· Triantafyllidou et al., ό.π., σελ. 32)²⁹.

Η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα έχει πλήξει και το γηγενή πληθυσμό, ο οποίος αντιμετωπίζει υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τις υπόλοιπες υπό μελέτη χώρες συνολικά αλλά και σε ειδικές πληθυσμιακές ομάδες, όπως άτομα υψηλής ειδίκευσης και νεότερης ηλικίας, τα οποία και παρουσιάζουν έντονες μεταναστευτικές εκροές κατά το 2013. Η εκτίναξη της ανεργίας των νέων σε ιστορικά υψηλά επίπεδα, οι δυσμενείς προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασης σε συνδυασμό με την αύξηση του επιπέδου εκπαίδευσης του ελληνικού πληθυσμού κατά την τελευταία δεκαετία, συνθέτουν ένα αμάλγαμα παραγόντων που ωθεί τους Έλληνες να μεταναστεύσουν σε περισσότερο ευημερείς χώρες (Karantinos, ό.π., σελ. 8). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αν και δεν μπορεί να εκτιμηθεί το ακριβές μέγεθος των μεταναστευτικών εκροών υψηλής ειδίκευσης, μελέτες παρέχουν προκαταρκτικές ενδείξεις για πιθανή διαρροή εγκεφάλων κατά την περίοδο της ελληνικής κρίσης επισημαίνοντας ότι -μεταξύ άλλων- στα σημαντικότερα κίνητρα μετακίνησης συγκαταλέγονται η ευκολία εύρεσης εργασίας στο αντικείμενο των σπουδών και οι προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης (Λαμπριανίδης, 2011· Triandafyllidou and Gropas, ό.π., σελ. 18).

Αυξήσεις στις μεταναστευτικές εκροές εντοπίζονται και στις υπόλοιπες υπό μελέτη χώρες, με εξαίρεση την Ιταλία όπου οι μεταβολές που καταγράφονται είναι μικρότερης έντασης. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι αντίστοιχες μελέτες που διερευνούν τις μεταναστευτικές μετακινήσεις στην Ιταλία κατά την περίοδο της

---

²⁹ Όπως αναφέρεται στο υποκεφάλαιο 5.1, λόγω έλλειψης διαθέσιμων δεδομένων από τη Eurostat για την υπηκοότητα ή/και χώρα προέλευσης των ατόμων που αποδημούν από τις υπό μελέτη χώρες, στην παρούσα μελέτη δεν ήταν δυνατόν να υπολογιστούν οι μεταβολές στις μεταναστευτικές εκροές Αλβανών από την Ελλάδα κατά την υπό μελέτη περίοδο.

κρίσης καταλήγουν σε παρεμφερή συμπεράσματα (Pastore and Claudia, ό.π., σελ. 111).

Οι αυξητικές τάσεις στις μεταναστευτικές εκροές των υπό μελέτη πληθυσμών είναι άρρηκτα συνυφασμένες με την επιδείνωση των οικονομικών και εργασιακών συνθηκών. Ενδεικτικό της τάσης φυγής για οικονομικά και εργασιακά ζητήματα από τις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες συνιστά η ραγδαία αύξηση των ατόμων που αναζητούν εργασία μέσα από την Ευρωπαϊκή υπηρεσία επαγγελματικής κινητικότητας «EURES»³⁰. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μεταξύ Ιουνίου 2010 και Ιανουαρίου 2014 σημειώθηκε αύξηση της τάξης του 394% για άτομα που προέρχονται από την Ελλάδα, 295% από την Ισπανία και 196% από την Ιταλία (European Commission, ό.π., σελ. 44).³¹ Συνάμα, διαφορετικές μελέτες επισημαίνουν ότι στο πλαίσιο της ενδο-ευρωπαϊκής κινητικότητας τα άτομα που μεταναστεύουν από την Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία έχουν ως κύριους προορισμούς οικονομικά εύρωστα κράτη-μέλη της Ε.Ε., όπως τη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία (Focus Migration, 2013, σελ. 4 · European Commission, ό.π., σελ. 58-59 · Eurofound, 2014, σελ. 19-20). Σε σχέση με το 2008, οι εισροές στην Γερμανία από την Ελλάδα τετραπλασιάστηκαν, από την Ισπανία τριπλασιάστηκαν και διπλασιάστηκαν από την Πορτογαλία και την Ιταλία (European Commission, ό.π., σελ. 58), ενώ μεταξύ 2008 και 2013 παρατηρείται μια σταθερή αυξητική τάση μετακινήσεων στη Μεγάλη Βρετανία από τις υπό μελέτη χώρες (Eurofound, ό.π., σελ. 20).

Η πρόσφατη χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση έχει ένα σημαντικό αντίκτυπο στις μεταναστευτικές διαδικασίες και μοτίβα σε παγκόσμιο επίπεδο (Koser, ό.π., σελ. 5). Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι σε συμφωνία με την εμπειρία

---

³⁰ EURES : Ευρωπαϊκή πύλη για την επαγγελματική κινητικότητα. Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/eures/public/el/homepage>

³¹ Δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για την Πορτογαλία για τη συγκεκριμένη περίοδο.

προηγούμενων υφέσεων αποτυπώνοντας συναφείς τάσεις στην Ελλάδα, την Ισπανία την Πορτογαλία και την Ιταλία. Ωστόσο, εντοπίζονται και σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των υπό μελέτη χωρών που υποδεικνύουν ότι οι διεθνείς μετακινήσεις συνδιαμορφώνονται υπό την επίδραση παραγόντων που δεν σχετίζονται με την οικονομική κρίση *per se* αλλά αντανακλούν τις ιδιαιτερότητες και μεταναστευτικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε χώρας καθώς και ευρύτερα γεγονότα που λειτουργούν ανεξάρτητα από τις οικονομικές συνθήκες.

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, η πρόσφατη προσφυγική κρίση η οποία από τις αρχές του 2015 έχει συντελέσει σε μια δραματική κλιμάκωση των προσφυγικών ροών από χώρες που πλήττονται από εμπόλεμες συρράξεις, πολιτικές αναταραχές και βία (όπως τη Συρία, το Αφγανιστάν, το Ιράκ αλλά και το Πακιστάν και τη Σομαλία) κυρίως προς την Ελλάδα αλλά και την Ιταλία,³² θα επιτελέσει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών μοτίβων και ροών εν καιρώ οικονομικής κρίσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

---

³² UNHCR, The UN Refugee Agency. Διαθέσιμο στο: <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>

Ζωγραφάκης, Σ. και Κασίμης, Χ. (2014). Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες ...σήμερα....αύριο. Στο Μ. Μασουράκης και Χ. Γκόρτσος (επιμ.), *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής* (σελ. 381-396). Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών.

Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φυγή : Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.

Ξενόγλωσση

Arango, J. (2000). Explaining migration: A critical view. *International Social Science Journal*, 52 (165), pp. 283-296. doi : 10.1111/1468-2451.00259

Arango, J., Bonifazi, C., Finotelli, C., Peixoto, J., Sabino, C., Strozza, S. and Triandafyllidou, A. (2009). The making of an immigration model: Inflows, impacts and policies in Southern Europe. *IDEA Working Papers*, No. 9.

Arango, J. and Finotelli, C. (2009). Past and future challenges of a Southern European migration regime: The Spanish case. *IDEA Working Papers*, No. 8.

Awad, I. (2009). *The global economic crisis and migrant workers: Impact and response*. Geneva, ILO: International Migration Program.

Baldwin-Edwards, M. (2014). Immigrants, racism and the new xenophobia of Greece's immigration policy. *MMO (Mediterranean Migration Observatory) Working Paper No 11*. Athens: Panteion.

Beets, G. and Willekens, F. (2009). The global economic crisis and international migration: An uncertain outlook. In D. Coleman and D. Ediev (eds), *Vienna Yearbook of Population Research* (pp. 19-37). Vienna: Vienna Institute of Demography.

Castles, S. (2009). Migration and the global financial crisis: A virtual symposium. Update 1.A: An overview. Ανάκτηση 27, Σεπτεμβρίου 2016 από [<http://www.age-of-migration.com/uk/financialcrisis/updates/1a.pdf>]

Castles, S. (2012). Migration, crisis, and the global labour market. In R. Munck, C. Ulrik Schierup and R. Delgado Wise (eds), *Migration, work and citizenship in the new global order* (pp. 63-76). New York: Routledge.

Castles, S. and Vezzoli, S. (2009). The global economic crisis and migration: Temporary interruption or structural change?. *Paradigmes*, 2, pp. 69-75

Ciccarone, G. (2013). *Geographical labour mobility in the context of the crisis: Italy*. London: European Employment Observatory, National Institute of Economic and Social Research.

Del Boca, D. and Venturini, A. (2005). Italian migration. In K.F., Zimmerman (ed), *European Migration. What Do We Know?* (pp. 303-336). Oxford: Oxford UP.

Dobson, J., Latham, A. and Salt, J. (2009). On the move? Labour migration in times of recession. What can we learn from the past. London: Policy Network Paper.

Eurofound, (2014). *Labour migration in the EU: Recent trends and policies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission, (2014). *EU employment and social situation quarterly review- June 2014*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Faist, T. (2000). *The volumes and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.

Fix, M., Papademetriou, D., Batalova, J., Terrazas, A., Yi-Ying Lin, S. and Mittelstadt, M. (2009). *Migration and the global recession: A report commissioned by the BBC World Service*. Washington: Migration Policy Institute.

Focus Migration, (2013). Does the crisis make people move? EU internal migration and economic disparities in Europe. *Policy Brief*, No. 20.

Fonseca, M., Esteves, A. and McGarrigle, J. (2015). The economic crisis as a generator feedback mechanism: Brazilian and Ukrainian Migration to Portugal. In: O. Bakewell, G. Engbersen, M. Fonseca and C. Horst. (eds), *Beyond networks. Feedback in international migration* (pp. 113-133). London: MacMillan.

Gonzalez-Gago, E. and Segales Kirzner, M. (2013). *Geographical labour mobility in the context of the crisis: Spain*. London: European Employment Observatory, National Institute of Economic and Social Research.

Gutiérrez, R. (2014). Welfare performance in Southern Europe: Employment crisis and poverty risk. *South European Society and Politics*, 19(3), pp. 371-392. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13608746.2014.948592>

Harris, J. and Todaro, M. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*, 60, pp. 126-142.

Herm, A. and Poulain, M. (2012). Economic crisis and international migration. What the EU data reveal?. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 28(4), pp. 145-169.

Holland, D. and Paluchowski, P. (2013). *Geographical labour mobility in the context of the crisis*. London: European Employment Observatory, National Institute of Economic and Social Research.

Justino, D. (2016). *Emigration from Portugal: Old wine in new bottles?*. Washington, DC: Migration Policy Institute.

Karantinos, D. (2013). *Geographical labour mobility in the context of the crisis: Greece*. London: European Employment Observatory, National Institute of Economic and Social Research.

Kelegama, S. (2011). Introduction. In S. Kelegama (ed), *Migration, remittances and development in South Asia* (pp.1-30). New Delhi: Sage.

King, R. (2000). Southern Europe in the changing global map of migration. In R. King, G. Lazaridis and C. Tsardanidis (eds), *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe* (pp.3-26). London: Macmillan.

Koehler, J., Laczko, F., Aghazarm, C. and Schad, J. (2010). *Migration and the economic crisis in the European Union: Implications for policy*. Brussels: IOM.

Koser, K. (2009). The impact of financial crises on international migration: Lessons learned. *Migration Research Series No. 37*. Geneva: IOM.

Koser, K. (2010). The impact of the global financial crisis on international migration. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 11(1), pp.13-20.

Lee, E. (1968). A theory of migration. In J. Jackson (ed), *Migration* (pp.282-297). Cambridge: Cambridge University Press.

Lewis, W. (1954). Economic development with unlimited supplies of labor. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), pp. 139-191.

Lin, C.Y.-Y., Edvinsson, L., Chen, J. and Beding, T. (2013). *National intellectual capital and the financial crisis in Greece, Italy, Portugal, and Spain*. SpringerBriefs in Economics (vol.7). New York: Springer.

Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaoci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3), pp. 431-466. doi: 10.2307/2938462

Matsaganis, M. and Leventi, Ch. (2014). The distributional impact of austerity and the recession in Southern Europe. *South European Society & Politics*, 19(3), pp. 393-412.

doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13608746.2014.947700>

Moreno-Torres Sánchez, B. and Consultores, R. (2015). Spain: Labour market mobility as safety valve?. In A. Schellinger (ed), *Brain drain - Brain gain: European labour markets in times of crisis* (pp. 59-71). Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Naumann, R. (2013). *Geographical labour mobility in the context of the crisis: Portugal*. London: European Employment Observatory, National Institute of Economic and Social Research.

O'Higgins, N. (2010). The impact of the economic and financial crisis on youth employment: Measures for labour market recovery in the European Union, Canada and the United State. *Employment Working Paper No. 70*, Geneva: ILO.

OECD, (2009). *International migration and the economic crisis: Understanding the links and shaping policy responses*. Paris: OECD Publishing.

OECD, (2013). *International migration outlook 2013*. Paris: OECD Publishing.

OECD, (2014). *International migration outlook 2014*. Paris: OECD Publishing.

Papademetriou, D., Sumption, M. and Terrazas, A. (2010). *Migration and immigrants two years after the financial collapse: where do we stand?* Washington, D.C.: Migration Policy Institute.

Pastore, F. and Claudia, V. (2012). Italy. In H. Duncan, J. Nieuwenhuysen and S. Neerup (eds), *International migration in uncertain times* (pp. 109-128). Montreal-Kingston: McGill-Queen's University Press.

Peixoto, J. and Sabino, C. (2009). Portugal: Immigration, the labour market and policy in Portugal: trends and prospects. *IDEA Working Papers*, No. 6.

Piore, M. (1979). *Birds of passage. Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Portes, A. and Walton, J. (1981). *Labor, class, and the international system*. New York: Academic Press.

Recaño, J., Roig, M. and de Miguel, V. (2015). Spain: A new gravity centre for Latin American migration. *Demographic Analysis of Latin American Immigrants in Spain, Applied Demography Series*, 5, pp. 181-209.

Sassen, S. (1988). *The mobility of labor and capital. A study of international investment and labor flows*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sjaadstad, L. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70, pp. 80-93.

Skeldon, R. (2010). The current global economic crisis and migration: Policies and practice in origin and destination. *Working Paper T-32*, University of Sussex and DFID: Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty.

Stark, O. and Bloom, D. (1985). The new economics of labor migration. *American Economic Review*, 75, pp. 173-178.

Stark, O. (1991). *The migration of labor*. Cambridge: Basil Blackwell.

Strangio, D. and De Rose, A. (2015). A new Italian migration toward Australia? Evidences from the last decades and associations with the recent economic crisis. In F. Fauri (ed) *The History of migration in Europe: Perspectives from economics, politics and sociology* (pp.194-213). London and New York: Routledge.

Tilly, C. (2011). The impact of the economic crisis in international migration: A review. *Work, Employment and Society*, 25(4), pp. 675-692. doi: 10.1177/0950017011421799

Triandafyllidou, A. (2013). Migration policy in Southern Europe: Challenges, constraints and prospects. In *A strategy for Southern Europe* (pp. 54-63). LSE: IDEAS Special Reports.

Triandafyllidou, A. and Gropas, R. (2014). Voting with their feet: Highly skilled emigrants from Southern Europe. *American Behavioral Scientist*, pp. 1-20. doi: 10.1177/0002764214534665

Triantafyllidou, A., Marouf, M., Dimitriadi, A. and Yousef, K. (2014) *Migration in Greece: Recent developments in 2014*. Athens: ELIAMEP.

Verick, S. (2009). Who is hit hardest during a financial crisis? The vulnerability of young men and women to unemployment in an economic downturn». *IZA Discussion Paper 4359*. Bonn: IZA.

Zetter, R. (2009). *Forced migration in an era of global financial crisis – what will happen to refugees ?*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.

Πίνακας 1. Μεταναστευτικές εισροές σε απόλυτους αριθμούς στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και αλλοδαπούς στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία το 2008 και το 2013 (Πηγή: Eurostat¹)

	Σύνολο πληθυσμού		Υπήκοοι		Αλλοδαποί	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013
Ελλάδα	66529	57946	25070	26644	41459	31302
Ισπανία	599075	280772	31710	32422	567365	248350
Ιταλία	534712	307454	38163	28433	496549	279021
Πορτογαλία	29718	17554	9586	12156	20132	5398

Σημείωση. 1: Immigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_imm1ctz). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016.

Πίνακας 2. Μεταναστευτικές εκροές σε απόλυτους αριθμούς στο σύνολο του πληθυσμού, σε υπηκόους και αλλοδαπούς στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία το 2008 και το 2013 (Πηγή: Eurostat¹)

	Σύνολο πληθυσμού		Υπήκοοι		Αλλοδαποί	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013
Ελλάδα	43044	117094	19088	62089	23956	55005
Ισπανία	288432	532303	33506	73329	254926	458949
Ιταλία	80947	125735	53924	82095	27023	43639
Πορτογαλία	20357	53786	18372	50835	1985	2951

Σημείωση. 1: Emigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_emilctz). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016.

Πίνακας 3.1 Μεταναστευτικές εκροές ανά πενταετείς ηλικιακές ομάδες στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία το 2013 (Πηγή: Eurostat¹)

	Κάτω των 15 ετών	Από 15-19 ετών	Από 20-24 ετών	Από 25-29 ετών	Από 30-34 ετών	Από 35- 39 ετών
Ελλάδα	8575	4109	14656	23812	17810	12274
Ισπανία	62236	22301	39576	75417	88355	71967
Ιταλία	19422	3664	7294	17037	19053	14949
Πορτογαλία	2261	2775	9722	8917	6303	5821

Σημείωση. 1: Emigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_emilctz). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016.

Πίνακας 3.2 (συνέχεια) Μεταναστευτικές εκροές ανά πενταετείς ηλικιακές ομάδες στην Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία & Πορτογαλία το 2013 (Πηγή: Eurostat¹)

	Από 40-44 ετών	Από 45-49 ετών	Από 50- 54 ετών	Από 55- 59 ετών	Από 60-64 ετών	65 ετών και άνω
Ελλάδα	10185	8130	6689	4467	2487	3900
Ισπανία	52611	37456	26206	18434	12691	23382
Ιταλία	11776	8717	6441	5209	3881	7720
Πορτογαλία	5499	4898	3047	1774	942	1821

Σημείωση. 1: Emigration by five year age group, sex and citizenship (Code: migr_emilctz]). Βάσει τελευταίας ενημέρωσης δεδομένων της Eurostat στις 28/8/2015. Τελευταία πρόσβαση 4/1/2016.